

A csőszház és az átíráskötetek idején, a háború szorításában

MÁNDY IVÁN ÉLETE ÉS PÁLYÁJA, 1943–1945*

Az első könyv[ek] éve

1943 második félévében – több mint hat évvel azután, hogy publikálni kezdett – napvilágot látott Mándy első könyve, az epizodikus szerkesztésmódú *A csőszház*, melyet 1942. április 15-től június 20-ig, 45 részletben közölt a *Reggeli Magyarország*. A napilap így harangozta be az író és művét az április 12-i számában: „Új regényünk szerzője fiatal magyar író, Mándy Iván, akinek nevét hangulatos tárcáiról már jól ismeri a *Reggeli Magyarország* olvasóközönsége. A regény címe: *A csőszház*. Egy nagy budapesti téren áll a park órének háza, ekörül szövődik néhány egyszerű, de érdekes ember színes életregénye, amely a cirkusz csillogó világán keresztül végül is a boldogsághoz vezet.”¹ Magát a napilapbeli közléshez képest átdolgozott, abból több részletet elhagyó, de azt kisebb mértékben ki is egészítő könyvet az Egyetemi Nyomda adta ki a *Diárium* folyóirathoz hasonlóan az író, irodalomtörténész Kenyeres Imre szerkesztette Diárium Könyvtár sorozatban, ahol több más kisregény, például Thurzó Gábor *A braziliai kérő*, Lovass Gyula *Honfitársnőm: Micheline* és Birkás Endre *Kelepcé*² című műve is megjelent akkoriban. A könyvekbe foglalt Mándy-életmű ezekkel a mondatokkal indul: „Úgy, na és most nézz körül. Apa ezzel eltűnt a konyhában.” Jellemző módon tehát rögtön a Mándyhoz oly közel álló báméskodással, és az apával – aki azon nyomban felszívódik. Némi túlzással és átvitt értelemben: mintha az egész oeuvre ilyen báméskodásokból, nézelődésekből, illetve az apa utáni nyomozásból állna. A *csőszház*at a szerző egyébként is a szüleinek ajánlotta.

Az indulás pozitív benyomást keltett a kritikusokban. A *csőszházzal* kapcsolatban több helyen olyan fogalmakat és jelzőket emlegettek, melyeket aztán évtizedeken át lajstromozott Mándyval kapcsolatban a szakma: film- és álomszerűség, erős impresz-

---

* Részlet a szerző „*Sose tudja a gyerekkorát elfelejteni?*” *Mándy Iván élet- és pályarajza* munkacímű kéziratából.

- 1 *A Reggeli Magyarország új regénye*, *Reggeli Magyarország* 1942. ápr. 12., 11. A csősz-figura megjelenését az életműben nem sokkal korábbról lásd: Mándy Iván, *A csősz*, *Reggeli Magyarország* 1942. márc. 11., 4. [Kötetben: Uő, *Ma este Gizi énekel. Novellák és karcolatok*, Argumentum, Budapest, 2013, 140–142.]
- 2 Egy interjúban [Itt vagyunk titkok nélkül. *Szabó Ágnes beszélgetése Mándy Ivánnal = A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*, vál., szerk., összeáll. Domokos Mátyás – Lengyel Balázs, Nap, Budapest, 1997, 23.] Mándy azt mondta, hogy Birkás *Kelepcéje* az első könyv, amire emlékszik. Nem világos azonban, hogy ezzel pontosan mire utalhatott: arra, hogy fiatalkori olvasmányélményei közül ez maradt meg elsőként úgy igazán a fejében, vagy netán arra, hogy ez fiatalkorának első meghatározó könyvélménye. Valójában egyik verzió sem tűnne kielégítőnek, hiszen például a gyerekként rongyosra olvasott és az első Csutak-írásaira erősen ható *A Pál utcai fiúk* biztosan beégett emlékezetébe, és az 1942-ben megjelent *Kelepcé* előtt már voltak egyéb jelentős könyvélményei is. Az azonban bizonyos, hogy becsülte Birkást és a *Kelepcét*.

szíók, tömörség, élő alakok, finom árnyalatok. Két komolyabb bírálat érte a kisregényt. Makay Gusztáv a közepe tájától hiányolta a filmszerűen pergő cselekményből az átmenetek megjelenítését.³ Másik két recenzens pedig az előkelő milióból a Tisza Kálmán téri életbe alászálló, a tulajdonképpeni deklasszáldóást szó nélkül elviselő Helén alakját látta következetlennek,⁴ máskülönben viszont még ők is az elismerés hangján szóltak az elsőkötetes szerzőről.

Maga Mándy évtizedek távlatából kissé érzelmesnek és naivnak érezte első, egyébként egyáltalán nem kisregénynek tervezett, de az írás folyamán akként formálódó könyvét.⁵ Ugyanakkor soha nem jutott eszébe, hogy átdolgozza: eleve nem olvasta újra már megjelent könyveit, és abban hitt, hogy egy szövegnek az adott pillanatban kell megszületnie, (majdnem) végleges formát öltenie. Ettől az elvtől a legritkább esetben tért el. „Íráson nem szabad változtatni” – deklarálta. „Tudom, néhányan nemegyszer átalakítják régebbi írásaikat, de az nem érvényes többé, nem valódi.”⁶ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy azt gondolta volna, ne lenne értelme javítani, letisztázni, szerkeszteni egy szöveget – csupán a hónapok-évek múltán, hideg fejjel, ugyanabban a műfajban történő újraalkotástól ódzkodott, amikor a szerző a korábban megszületett mondatokat, sorokat kiváltó érzésektől, benyomásoktól már fényévnyi távolságra került. Egy-egy kivételtől eltekintve ugyanabban a műfajban nem is írta újra műveit – viszont a műnem- és médiumváltás nem zavarta: prózai munkáiból jó néhány alkalommal készített hangjátékot, filmnovellát, -forgatókönyvet, drámát.

Kézdő írói éveinek természetét alapvetően elhibázottnak tartotta, mert bár először ösztönösen indított, aztán viszont nem saját életéből merített, hanem olvasmányélményeire hagyatkozott, illetve – ettől a makacs, szinte mindig csak a saját belső törvényszerűségeire figyelő embertől ritkán tapasztalható módon – külső igényeknek igyekezett megfelelni. Saját interpretációja szerint a lapok hagyományosabb szerkezetben gondolkodtak, megkövetelték, hogy a novellának legyen klasszikusan eleje, közepe, vége,⁷ valamint a cselekményességet is elvárták, ami ugyan különösen idegen volt az ő prózájától és alkatától, mégis: megpróbált kiagyalni történeteket. Így azonban, minthogy nem a saját természetére hallgatott, nem a belső világából indult ki, a végeredmény nem lett kielégítő.⁸ Bár rögtön az első években megjelentek nála a későbbi sztenderd, otthonos témák-helyszínek, a mozi [*Előadás előtt*, *Moziban*, *A szék*, *Moziportás*], a lépcsőház [*A varázsló*, *A derék fiú*, *Ébredés*], a szálloda [*Hegyoldal*, *Borravaló*, *Rózsáné*] vagy a kávéház [*Az újságos*, *A Sári*, *Asztalos beérkezett*, *A kártyás*, *Józsai bácsi*, *A szivaros*], és emellett az empátia, a szociális érzékenység, az alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek felé való fordulás ekkor is jellemezte már novelláit, jó néhányszor bevett klisék szerint írt, vagy olyan, számára teljesen idegennek tűnő, „külsődleges” terepet választott, mint például a falusi, tanyasi világ

3 Makay Gusztáv, *A Diárium-könyvtár új kötetei*, Diárium 1944/1., 8.

4 Leszlei Márta, *Mándy Iván: A csószház*, Forrás 1944/7., 126., valamint Zimándi Pius, *A Diárium-könyvtár legújabb kötetei*, Magyar Kultúra 1944/7., 98.

5 *Itt vagyunk titkok nélkül*, 22., 24.

6 Gách Marianne *23 kérdése Mándy Ivánhoz*, Film, Színház, Muzsika 1981. máj. 9., 7.

7 Krekity Olga, *Álmok nélkül az ember elválik az élettől. Beszélgetés Mándy Ivánnal* = *Uő, Interjúházban*, Szabadegyetem, Szabadka, 2011., 20.

8 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, Kortárs 1986/3., 127.; valamint Nádor Tamás, *10 kérdés Mándy Ivánhoz*, Magyar Ifjúság 1974. okt. 25., 27.

[*Hé, valaki!...*, *Életmentés*], egy újra és újra elkezdett, de a végéig soha el nem mesélt vicc [*A vicc*], egy tengerentúlra emigrált férfiről zajló beszélgetés [*Az idegen*], egy titkárnőjébe beleszerető cégvezető [*Az igazgató*] stb. – és tulajdonképpen ide sorolhatjuk az állatokról írott kisprouzáit [*Tibor* stb.] is, melyekben ugyan kétségkívül működik az empátiája, de ez a vonal sem válik igazán belsővé, elmélyítetté. Nem véletlen, hogy a későbbiekben nem akart tudni a fiatalkori kisprouzáiról, és eszébe sem jutott, hogy kötetbe rendezze őket.⁹ Végh György szerint viszont attól függetlenül, hogy Mándy „maga is szégyenkezve emlegette ezt a korszakát, a futószalagon gyártott tárcák özönét, [...] az akkori, szinte mindennapos megjelenése tagadhatatlanul hozzájárult ahhoz, hogy neve irodalmi körökben – még jelentősebb írások nélkül is – jól csengő, ismert legyen.”¹⁰ És még egy hozadéka volt mindennek: a prózájára később olyannyira jellemző és a kritikusok által már *A csőszház* kapcsán is emlegetett tömörségre szoktatta.¹¹

Az első évek írásainak valóban kiforrotlan a hangja, a nyelve. Olykor túlságosan érzelmesek, nem elég feszesek, túlbeszélt a befejezésük, vagy kiszámítható a történetészövésük. Rácáfolnak arra a vélekedésre, hogy Mándy azon nyomban kész íróként lépett volna az olvasók elé. Bori Imre irodalomtörténész a fiatalkori művek napvilágra kerülése előtt, tehát kizárólag a könyvek ismeretében még csak-csak mondhatta azt, különben az 1948-ban megjelent, „gyönyörködtetően kerek, lezárt, gondosan felépített és figyelmesen megmunkált” *Francia kulcs* kapcsán, hogy „Mándy Ivánnak nincs, nem volt írói ifjúkora”,¹² és ugyanebből az okból kifolyólag Csukás István költő, író is, hogy „már az induláskor teljes fegyverzetben lépett a porondra”¹³ –, de a köteteket megelőző folyóirat-publikációk ismeretében ez az állítás nem tartható.¹⁴ *A csőszház*-ban viszont az író már saját élményeire támaszkodott, és éppen ezért is mondhatta a kisregényre nyugodt szívvel, hogy – a korábbi műveivel ellentétben – „minden hibájával együtt, végre vállalni lehetett”.¹⁵

Két átíráskötete is megjelent ebben az évben: a *Don Quijote* Györy Miklós, a *Koldus és királyfi* Korcsmáros Pál rajzaival, mindkettő a Vigiliánál.

Mándy a hagyományos kategóriák szerinti ifjúsági és felnőtt irodalomba is belekóstolt szerzőként rögtön a kezdeteknél. [Már az elsőként közölt novellája, az elemistákat felvonultató *Pepi* is tele volt meseszerű elemekkel.] Ez aztán pályája során később hol kényszerből, hol természetes módon ismétlődött. Semmiképp sem helyénvaló az a megállapítás, hogy az '50-es években csak azért fordult volna az „ifjúsági” művek írása felé, mert úgysem lett volna esélye mást publikálni, akárcsak több pályatársának, barátjának. Ez csak részizgagság, és ha árnyalni akarjuk a képet,

9 Szabó G. László, *Szoros kapcsolatban éltek, csaknem harminc évig [beszélgetés Mándy Ivánnéval]*, Új Szó 2013. szept. 7., 9.

10 Végh György, *A gonosz angyal. Önéletrajzi jegyzetek, 1939–1942*, Magvető, Budapest, 1986, 338.

11 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, 127.

12 Bori Imre, *A Mándy-világ [3.]*, 7 nap 1989/7., 29.

13 Csukás István, *Ivánka, Iván, Mándy úr*, Holmi 1996/4., 500.

14 Doboss Gyula tovább megy, szerinte nem pusztán a Palatinus kiadó *Novellák I–III.* című kiadványába belefoglalt korai, kötetek előtti Mándy-novellák gyengék, hanem még a *Vendégek a Palackban* című gyűjtemény is tartalmaz elhibázott novellákat. Doboss Gyula, *Cetlikből remekmű*, Élet és Irodalom 2003. okt. 17., 25.

15 Nádor, *I. m.*, 27.

nem lehet megfelekedezni a kezdetekről, amikor mindenféle nyomástól mentesen jelent meg a *Don Quijote*, a *Koldus és királyfi*, és a következő években más átíratok. Legfeljebb a könyvpiac nyomásáról, egy létező kereslet kielégítésének igényéről beszélhetünk a Vigilia részéről is, de tagadhatatlan, hogy Mándynak eleve volt affinitása az úgynevezett ifjúsági irodalomhoz, különben nem született volna annyi átírata a világháború éveit alatt.

Az aztán egy másik kérdés, hogy ezeket a könyveit szakmai körökben sem tartják hagyományos értelemben vett ifjúsági műveknek, és ő is merevnek érezte a felnőtt és ifjúsági irodalom szétválasztását. „Nincs külön gyerek- és felnőttirodalom, csak irodalom van – válaszolta egy a műfaji kategóriákat firtató kérdésre. – Meggyőződése, hogy ami nem jó a gyerekeknek, az nem irodalom a felnőtteknek sem. [...] Én soha nem ülök le úgy, hogy most gyerekkönyvet írok.”¹⁶ Képes volt a gyermeki és felnőtt perspektívát a kőbe vésett kategóriákat kikezdő módon egy szövegen belül is természetes módon vegyíteni: az úgynevezett felnőttkönyvei sem mentesek a gyermeki nézőpontoktól, például az ezekben számtalanszor előforduló gyerekjátékok és -hősök, kiszámolók, gyerekdalok, mondókák, csúfolódók beemelésével; mint ahogy a jobb híján gyerekkönyveknek nevezett kötetei közül például a kissé félelmetes légkörű *Csutak és Gyáva Dezső* – attól függetlenül, hogy gyerekek a szereplői – legalább annyira (ha nem inkább) a felnőtteknek, mint(sem) a gyerekeknek szól. Igaz, ebben a tekintetben nyilván van különbség éppen a *Csutak*-könyvek esetében is, melyek közül az első három inkább megszólítja a gyerekeket, mint a *Gyáva Dezső*.

Az év végére megjelent ifjúsági átírásokon¹⁷ Mándy Zsigány Miklós tanárral dolgozott, aki olyannyira egyet jelentett ekkor a Vigiliával, hogy a lakása volt egyben a kiadóhivatali helyiség.¹⁸ A kevés számú kritika megaláztatással nyugtázta, ahogy a fiatal szerző a kortársi nyelvre átültette, leporolta a két klasszikust, melyek történetében egyébként kapcsolódási pontot jelent, hogy Don Quijote és Tom Canty (a koldusból lett „álkirály”) is a gyengék, elesettek védelmezője, és hogy Cervantes, valamint Twain is eljátszik – más-más mértékben – a gondolattal, hogy a könyvek miként indítják be az olvasói fantáziát, és a fikció révén hogyan képes a valóságtól elszakadni az ember. [Sőt Mándy össze is köti a két könyvet Gargamante alakjával, akit a *Don Quijote*-ban mint óriást, a *Koldus és királyfi*-ban mint spanyol követet említ meg.]

A *Don Quijote* esetében, spanyoltudás híján, Györy Vilmos fordítására alapozott Mándy.¹⁹ Művéből különösen a fordulatos párbeszéd, árnyalt figurák, a humor tűnt ki [bár Rába György a kritikájában olykor soknak érezte már a pesties szójátékokat, kiszólásokat].²⁰ Mint arra Végh Dániel doktori disszertációjában rámutat, Mándy „jelentősen változtat nemcsak a regény stílusán és elbeszélésmódján, de időrendjén is magukon a kalandokon is.”²¹ Végh kiemeli a nyelvi játékokat, a nevek magyarítását,

16 K. E., *Könyvheti irodalmi est. Beszélgetés Mándy Ivánnal*, Délmagyarország 1973. jún. 10., 5.

17 1943. november végén decemberi eleji megjelenéssel reklámozta a *Vigilia* a két átírást, lásd: Corvina 1943. nov. 25., 122.

18 Végh György, *I. m.*, 19.

19 Végh Dániel, *Kosztolányi Dezső spanyol műfordításai a spanyol–magyar műfordítás-irodalom tükrében*. Doktori disszertáció, Budapest, 2012, 162–163.

20 Rába György, *Az ifjúság klasszikusai. A Don Quijote és a Koldus és királyfi Mándy Iván átdolgozásában*, *Vigilia* 1944/4., 159.

21 Végh Dániel, *I. m.*, 163.

és hogy Mándy tulajdonképpen saját magát is beleírta a műbe. Arra a témája szempontjából érthető módon nem fontos, jelen életrajz perspektívájából azonban lényeges dologra nem tér ki, hogy az író egy helyen a nevét, a nevének egy változatát is belerajta a szövegbe, Don Mandico formában. Ez volt az első alkalom, hogy Mándy beépítette a nevét egy írásába. Noha csupán néhány sort szentelt Don Mandicónak, félreérthetetlenül saját magáról és apjáról, Mándy Gyuláról van szó a pap és a borbély meglehetősen öniróniával megfogalmazott párbeszédében:

- Például nézzük csak ezt [a könyvet]! Don Mandico házassági történetei. Ugyan, mik lehetnek ezek?
- Szamárságok – legyintett a borbély. – Férfj és feleség beszélgetnek.²² Roppant unalmas! Ne vessük máglyára, mert még a tűz is elalszik tőle.
- Vigye haza, Miklós mester!
- Jó lesz álmatlanság ellen.
- [...]
- Ez megint attól a Don Mandicótól van. Mennyit ír ez az ember!
- És ha még legalább valami jót írna – legyintett a borbély. – Különben úgy hallom, fiatal, szinte még gyerek.
- És már ennyi könyve van?
- Mint mondják, már a pólyában írt. A papája bezárta egy ketrecbe és mindennap meg kell írnia egy történetet. Ez a házi feladat. A papa aztán nyargal vele a kiadóhoz.²³

A *Koldus és királyfi* esetében – melynek átiratában ugyan szintén találhatunk néhány kiszólást, illetve a pesti utcanyelv elemeit, de az amerikai klasszikus leporolása visszafogottabb, mint a Cervantesé – szerző és mű szerencsés találkozásáról beszélhetünk, hiszen Mándy gyerekkora óta nagyon szerette Mark Twaint. Itt az új „fordítás” nyelvezetét, stílusát méltatták, valamint azt, hogy a frissesség mellett sikerült megőrizni Twain örökbecsű művének eredeti ízeit is.²⁴ Az utóbbi átirat különben egy olyan időszakban jelent meg, amikor az angolszász irodalomra, nem függetlenül a történelmi folyamatoktól, növekedett az igény a hazai olvasók körében, hiszen 1939-hez képest 1943-ban háromszor annyi angoltól fordított mű jelent meg magyarul.²⁵ Ennek

22 Ez is nyilvánvalóan önironikus gesztus, tekintve, hogy Mándynak jó néhány olyan, mára elfeledett tárcája született a második világháború alatt, a *Don Quijote* megjelenéséig, melynek keretét egy férj és feleség között zajló párbeszéd adja, például: *A zaj, Új ruha, Nyári éjszaka, A strandon, Hol nyaraljunk...?, Hogy is volt? Az albérlő* [1942]; *Vidéki rokon, Családi sör* [1943].

23 Cervantes, *Don Quijote*, Mándy Iván átírása, Vigilia, Budapest, 1943, 27–28. Ez az írói termékenységről és a fia műveivel házaló apáról szóló betét egybecseng azzal, amit Végh György fogalmazott meg visszaemlékezésében arról az időszokról, pályatársa induló éveiről, amikor Mándy rendkívül sokat publikált: „A rossz nyelvek szerint a papája reggel bezárta novellát írni, és csak délután engedte ki a szobafogságból, ha előbb az ajtó alatt kicsúsztatva délelőtti termését, újabb novelláját. Mándy papa addig jókat szivarozva és nagyokat anekdotázva »Ivánkát« adminisztrálta, mindenütt elsózva egy-egy tárcát.” Végh Gy, *I. m.*, 337–338. [A későbbiekben az író Máda, illetve Mándy néven építette be a családnévét prózájába. Ezek a nevek – akár a Don Mandico – mindig olyan szereplőket fedtek, akiket az olvasó akár az író alteregójaként is értelmezhetett.]

24 sz. a., *Koldus és királyfi*, Népszava 1944. jan. 22., 4.

25 Markovits Györgyi, *Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1978*, szerk. Németh Mária, OSZK, Budapest, 1980, 580.

a két sikeres – Rába György kifejezésével élve – „szekundér-természetű alkotásnak” köszönhetően nyíltak aztán utak más kiadók és más átírások felé a következő években.

A *csószház* és a két átdolgozás mellett az év legjelentősebb eseménye az volt, hogy május 15. és július 20. között 50 részletben megjelent a *Reggeli Magyarország* hasábjain a *Kis szálloda* című [kis]regény, amely öt évvel később, 1948-ban *Francia kulcs* címen látott napvilágot könyv formájában, némiképp átdolgozva: javításokkal, húzásokkal, utólagos betoldásokkal, apróbb szerkezeti átalakításokkal, egyes szövegfragmentumok áthelyezésével, de az eredeti történetet szinte teljesen követve. [Mándy három és fél évtized távlatából úgy emlékezett vissza, hogy a *Reggeli Magyarország* olvasói körében nem aratott sikert folytatásokban közölt regénye.]²⁶

Mindezek mellett továbbra is tárcák, novellák tömkelegével jelentkezett a lapok hasábjain. 1943-ban különösen sok kisprózáját újra is közölték. Akárcsak az előző év folyamán, ekkor is a *Reggeli Magyarországra*, *Nemzeti Újságra* és *Új Magyarországra* írt legtöbbet. Megjelent először és utoljára a Kulturális Egyesületek Szövetsége előbb Hankiss János, majd Szombathy Viktor szerkesztette, mindössze két évfolyamot megélt *Forrás* című irodalmi és kritikai folyóiratában egy kötetben még nem közölt novellával.²⁷ A *Forrás* üde színfolt volt a hazai folyóirat-palettán: nemcsak a magyar szerzőgárdája [Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Csorba Győző, Szabó Lőrinc, Márai Sándor, Tamási Áron, Vidor Miklós stb.] miatt, hanem mert kiváló fordításirodalmat [Pirandello, Valéry, Rilke, Rimbaud, Wilde műveit] közölt. Az itteni megjelenésnek is meglett a hozadéka Mándy számára, mert 1944-ben a *Forrás* kiadójánál jött ki két újabb átírása, a *Münchhausen báró kalandjai* és *Az enyedi diák*. Ekkoriban a nagyforma érdekelte leginkább, regényeket akart írni, idővel jött csak rá, hogy az ő műfaja a novella.²⁸

Vidor Miklós és Rába György

Vidor Miklós és Mándy az első, tabáni találkozás, 1939 ősze után szem elől veszítették egymást. Következőleg, Vidor emlékei szerint másfél évvel később, az *Élet* szerkesztőségében találkoztak újra. Mándy 1940 márciusától, Vidor az év szeptemberétől publikált a folyóiratban,²⁹ ami alapján könnyen lehetséges, hogy 1940-ben vagy 1941-ben találkoztak újra. Ezután már össze-összejártak. Nagyokat sétáltak, illetve Mándy néha már fel is ment Vidorék lakására, ahol sokat beszélgettek irodalomról.³⁰ A majdnem négy és fél évvel fiatalabb Vidornak jelent meg hamarabb könyve, 1942-ben – ez a legelső dedikált kötet Mándy fennmaradt könyvtárában.³¹

A trióvá bővülés úgy indult, hogy Vidor összeakadt Rába Györggyel az *Élet* szerkesztőségében. „[V]an egy barátja, kitűnő prózaíró, összehozna vele – említette

26 *Írószobám. Mándy Ivánnal beszélget* Mezei András, Jelenkor 1978/7–8., 680.

27 Mándy Iván, *Nina*, *Forrás* 1943/8., 192–197. Ez a szöveg eredetileg a *Reggeli Magyarországra* folytatásokban közölt *A csószház* részét képezte. Mándy ezt követően önálló kisprózát készített belőle, és a könyv formájában megjelenő *A csószházból* kihagyta.

28 *Itt vagyunk titkok nélkül*, 22.

29 Első publikációjuk a folyóiratban: Mándy Iván, *Hittel és hit nélkül*, *Élet* 1940. márc. 31., 294.; Vidor Miklós, *Ihlet*, *Élet* 1940. szept. 29., 838.

30 Vidor Miklós, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 489.

31 Vidor Miklós, *Főlszáll a kód*, Officina, Budapest, 1942. A dedikáció szövege: „Mándy Ivánnak szeretettel 1942. őszén Vidor Miklós.”

meg rögtön Vidor Rába szerint –, de tart tőle, talán a természetünk annyira különböző, hogy nem fogjuk megérteni egymást.”³² A habitusuk tényleg rendkívül különböző volt, Rába Petőfi Irodalmi Múzeumban található levelezése ráadásul arról tanúskodik, hogy lobbanékony természetének köszönhetően hajlamos volt a másoktól való hirtelen eltávolodásra. Nem véletlenül hívta őt Mándy „sértődött tuskének”, amit Rába készséggel el is fogadott.³³ Mándy pedig, aki eleve nehezen tudott kötődni, lazábban kezelte a barátságait, és emiatt is több ember kikopott mellőle, miközben ő új barátokra talált. Míg Vidor és Mándy kapcsolata különösebb zökkenőktől mentesnek látszik, és ha a kezdeti nagy barátság később valamelyest el is halványodott, azért mindvégig megmaradt, addig Mándy és Rába bizonyos életszakaszaiban jelentősen eltávolodott egymástól. Viszont kapcsolatuk hajnalán ők hárman egy kisebbfajta szellemi műhelyt hoztak létre maguk közt. Rába 1942-re teszi Mándyval való megismerkedését, melyre az *Élet* szerkesztőségében került sor.³⁴

Bár Rába mindkettejüknél fiatalabb volt, tekintélyt parancsolt neki, hogy 17 évesen, tehát még érettségi előtt, közölte egy versét utolsó számában a *Nyugat*,³⁵ valamint később a *Magyar Csillag* is hozta verseit, kritikáit. [Mándy baráti köréből egyébként még Kálnoky László, Rónay György és Ottlik Géza mondhatta el magáról, hogy megjelent a *Nyugatban*.] Mándy, Vidor és Rába kedden esténként hat-hét óra tájt rendszeresen találkozott a Ferenciek terén, hol a mai szökőkút környékén, hol az Egyetemi Könyvtár épülete előtt. Szép időben, tavasztól ősziig átsétáltak az Erzsébet hídon Budára, néha leültek a Gellért-hegy oldalában egy padra. Vers- és novellakéziratok kerültek elő: megbeszélték, megkritizálták egymás írásait.³⁶ Az *Élet* szerkesztője, Thurzó Gábor ötletére meghívták több találkozásukra Pilinszky Jánost is, aki azonban nem érezte otthon magát a társaságukban, és mindkét kedden, amikor megjelent, hamar távozott: Rába szerint első alkalommal az Erzsébet hid közepéről fordult vissza, másodjára pedig eleve csak azért ment oda, hogy elmondja, többé ne számítsanak rá.³⁷

Olykor a budai séta helyett a Károlyi-kertet választották.³⁸ Rába György emlékei szerint akadt több olyan nap, amikor Vidorral közösen itt várták meg a Schöpflintől – a *Tükör* folyóirat közeli, Reáltanoda u. 5. sz. alatti szerkesztőségéből – érkező Mándyt.³⁹ Mándy egyébként már évekkel korábban is rendszeresen járt a Károlyi-kertbe, melynek 1942–1943-ban több kisprózát [*Ketten*, *A Károlyi-kertben*, *Öreg házaspár*, *Aranka*] is szentelt. Ezen a helyen „ismertük meg mi is az írónak készülő Mándyt – mesélte Lackó Miklós történész, aki a két világháború közt, illetve a második világháború alatt szintén gyakran megfordult a kertben –, aki ott sétált órákon át, ügyelve szinte elegáns, polgáriás, nyakkendőös öltözetére. Láthatóan tudatni akarta a külvilággal is,

32 Sorsfordító pillanatok. Rába Györggyel beszélget Kabdebó Lóránt, Kortárs 1985/9., 118.

33 Ferch Magda, *A vonakodó cethal. Rába György új kötetéről és az alattvalók országjáról*, Magyar Nemzet 1998. ápr. 25., 17.

34 Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt, 129.

35 Rába György, *Csaba nyomában*, Nyugat 1941/8., 555.

36 Az irodalom- és rádiótörténész Salamon István Vidor Miklóssal készített, magnóra rögzített 2001. febr. 10-i beszélgetésének vágatlan anyaga alapján, melyet Salamon István írt le.

37 Csábi Domonkos, *A kor margóján. Beszélgetés Rába Györggyel*, Magyar Napló 2008/10., 47.

38 Rába György, *Emlékeim Mándy Ivánról*, Holmi 2008/2., 234.

39 Sorsfordító pillanatok. Rába Györggyel beszélget Kabdebó Lóránt, Kortárs 1985/9., 120.

hogy elutasít mindenféle romantikus zsenikultuszt. Barátjával, egy Braun nevű fiúval sétált, akiről csak annyit tudtunk, hogy nagyon szereti nézegetni a játszótéren a kisgyermekes fiatal mamákat.⁴⁰

Az író-költő trió télen hol Vidor tűzfalra néző kis szobájában, hol Rába még kisebb szobájában találkozott. Utóbbi Vidor emlékei szerint annyira parányi volt, hogy hármuk közül kettejüknek mindig le kellett ülni a díványra, hogy elférjenek. Beszédesebb Mándy viszont nem hívta a Fiumei úti lakásba Rábát és Vidort – egyszerűen nem érezte otthon magát a szüleivel együtt élve⁴¹ [csak később a feleségével, és vele is leginkább az Aulich utcában].

A világháború alatti találkozásait meghatározta a pénztelenségük, ami miatt csak ritkán ültek be valahová. Mikor azonban beültek, az emlékezetesre sikeredett. Először egy kerthelyiségbe, a városligeti Ezerjő zöldvendéglőbe mentek borozni [Mándy a bort szerette, a sört nem]. Itt a kerítésként szolgáló sövény mellett foglaltak helyet. Miután a pincérrel problémájuk támadt – Mándy szerint kinézte őket, Rába szerint sokáig hívogatták, de nem jött –, gondoltak egyet, és a sövényen átlépve fizetés nélkül távoztak.⁴² Rába egy másik esetet is felidézett, amikor vacsorázni mentek egy Régi posta utcai helyre, és mivel a kivitt számlát nem tudták volna kifizetni, ő és Mándy kirohant, Vidort pedig a zsebe mélyéről előkotort néhány forintért cserébe engedték el.⁴³ 1943 végén pedig, mikor a Hungáriánál megjelent Rába György első kötete, *Az Úr vadászata*, az ünnepelt meghívta két barátját vacsorázni a Margit körüti Négy Szürke vendéglőbe.⁴⁴

És volt még egy hely, ahová Rába, Vidor és Mándy eljártak. Az egykori Eötvös-kollégista banktisztviselő, Mesterházi [Hoffstaedter] Lajos I. ker., Logodi utca 48. sz. alatti irodalmi szalonjába. A katolikus neveltetésű, anyai ágon zsidó, baloldali és náciellenes Mesterházi 1942 és 1944 között tartotta fenn szalonját, melyet egymás közt csak Csűrhe néven emlegettek. Ekkor már dolgozott első irodalmi művein, és 1943 őszén belépett a szociáldemokrata párt II. kerületi kommunista sejtjébe. Alapvetően politikus alkatként leginkább a közügyek érdekelték, de voltak ekkor már a politikai mellett írói ambíciói is.⁴⁵ Főként baloldali értelmiségiek csoportosultak köré a generációjából, és természetesen nem ő volt az egyetlen kommunista a társaságban. Azonban a Logodi utca valójában betöltötte az irodalmi szalon szerepét is, a fiatal alkotók megbeszéltek egymás közt a helyben felolvasott műveiket. A mintegy másfél éven át, szombatonként megtartott találkozók, a földszinti, fatüzelésű cserépkályhás lakásban állandó vendégnek számított Mándyék hármasan túl Kardos G. György, Major Ottó és Végh György,⁴⁶ és megfordult ott Szauder József irodalomtörténész,

40 *Utcakő, pléh-Krisztus, Károlyi kert, Rézangyal. Lackó Miklóssal Zeke Gyula beszélgetett*, Budapest 2007/5., 32.

41 Vidor, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 490.

42 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, 129., valamint: Rába, *Emlékeim Mándy Ivánról*, Holmi 2008/2., 235.

43 Rába, *Emlékeim Mándy Ivánról*, Holmi 2008/2., 235.

44 [Vidor Miklós], *Levél Rába Gyurkának*, Betű 1944/1., 12.

45 Mesterházi Lajos, *Visszaemlékezések*, Szépirodalmi, Budapest, 1984.

46 Major Ottó, *Búcsú Mesterházi Lajostól*, Új Tükör 1979. ápr. 15., 31.

Ortutay Gyula néprajztudós, politikus,⁴⁷ a népmese kutató, folklorista Honti János⁴⁸ vagy az irodalmárnak induló és a kommentátori pálya mellett később lehorgonyzó Szepesi György is.⁴⁹

A tudósító

Mándy Iván, aki sosem akart újságíró lenni,⁵⁰ 1943–1944-ben sportújságíróként tevékenykedett a hajdani Az Est-lapoknál, a délben megjelenő Pestnél és a napi kétszer, reggel és este kiadott Magyarországnál, melyek számai egészen 1944 decemberéig napvilágot láthattak. Két fő oka lehetett annak, hogy itt dolgozhatott: 1941-től rendszeresen publikált szépprózai műveket a Magyarországnál, ráadásul a sportrovat munkatársa a Pestnél és a Magyarországnál is apja barátja, Földessy János volt. Ő adott külsős sporttudósítói feladatokat Mándynak, aki ekkortól tehát már nemcsak mint tárcaíró jelent meg a Magyarországnál – igaz, a tudósításait név nélkül hozták le.

A feladat látszólag nem volt bonyolult. Ki kellett menni a futballmérkőzésre, és onnan már a félidőben bejelentkezni az eredménnyel, majd a 90 perc lefújása után pár sorban tudósítani a lapnak. A legnehezebb az egészben a stadionokhoz közeli telefonfülkék felkutatása volt. Illetve annak az elkerülése, hogy az ebéd utáni alvást nem megvető író elaludjon a mérközéseken. Ezzel valóban meggyűlt a baja, és saját bevallása szerint egyszer el is aludt a sajtópáholyban, a szerkesztőségben pedig hiába várták a tudósítását...

Amikor Földessyt behívták katonai szolgálatra, Mándynak adta át a munkáját. Volt, hogy Földessy visszatérhetett, olyankor visszavette szerepét, de aztán újra be kellett vonulnia, és ekkor ismét Mándyra hárult a sport, feketén, kamarai tagság híján. A rovat gondozásához már összetettebb tudásra lett volna szüksége, és eléggé megszenvedett vele, eleinte ugyanis csak a futballhoz értett, a többi sport nem igazán érdekelte. Nehezen haladt feladataival, és rengeteget tanulmányozta a Nemzeti Sportot, hogy belerázódjon a tevékenységbe.

A Pest felelős szerkesztője, Bakos Ákos egyebek mellett arról volt ismert, hogy fiatalon, még mint pap, Ferenc József halálos ágyánál szolgált, és ő tudósította Az Estet az uralkodó haláláról, valamint az azt követő eseményekről.⁵¹ Ő a második világháború alatt gyakorlatilag a szerkesztőségből szervezte a zsidómentéseket. Mándy munkatársi kifizetéseiről az utalványt Szabó Lőrinc írta meg, akivel ilyen körülmények között ismerkedett össze. Ennek a lapnak volt a munkatársa Laczkó Géza író, műfordító, a Nyugat egykori főmunkatársa és Kárpáti Aurél író, költő, kritikus is: előbbi állig begombolt fehér köpenyében roppant előkelőnek és megközelíthetetlennek, utóbbit közvetlenebbnek látta Mándy – aki Vidor Miklóst és Komjáthy Jenő fiát, a szintén költő, de kötettel csak 1959-ben, 76 évesen jelentkező Komjáthy Győzőt is

47 Rábát, Szaudert és Ortutayt Kardos G. György említi: *Sorsfordító pillanatok. Kardos G. Györggyel beszélget Kabdebó Lóránt, Kortárs* 1985/6., 125.

48 *Sorsfordító pillanatok. Rába Györggyel beszélget Kabdebó Lóránt*, 118.

49 Szále László, *En igazi lovat kaptam [beszélgetés Kardos G. Györggyel]*, Népművelés 1988/1., 10.

50 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, Jelenkor 1986/10., 944.

51 Bakos Ákos Iván, *A király halottaságánál. Schönbrunn, november 22.*, Az Est 1916. nov. 26., 3.; valamint: *Uő, A királyi pár utolsó látogatása a schönbrunni halottas szobában*, Az Est 1916. nov. 28., 2.

ellátta tudósítói feladatokkal [utóbbit Kompóthy Győző néven szőtte bele Mándy A *huszonegyedik utcába*]. Munkatársként saját bevallása szerint akadtak bakijai, és lassan is dolgozott, de idővel belejött a Földessy távozásával megsokasodott munkájába.⁵²

Úgy tartják, Mándy nagyjából mindent megírt, ami benne rejtőzött, amit úgymond meg kellett írnia.⁵³ Az egyik téma, amit mégsem sikerült, az éppen a sporttudósítói múltja. Pedig évtizedeken át foglalkoztatta mint írói nyersanyag a Pestnél és a Magyarországnál töltött időszak: gyakorlatilag rögtön az újságíró korszaka lezárulta után, 1945-ben felmerült benne, hogy a készen az ölébe hullott anyaggal kezdenie kellene valamit,⁵⁴ és ez aztán különböző intenzitással, de egész életében foglalkoztatta. Még egy 1993-as interjúbán és egy 1995. márciusi fellépésén⁵⁵ is mint kihagyott lehetőségről és hátralévő feladatról beszélt erről. A *tudósító* címet szánta volna művének.⁵⁶ Annak a feszültsége foglalkoztatta, hogy egy olyan időszakban kellett szállítania a híreket és az eredményeket, amikor az emberek kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy mit játszott egymással a Gamma és a Ferencváros, hiszen rengetegen haltak meg, tűntek el és nélkülöztek. Hiába kedvelte a futballt, és próbálta komolyan venni a munkáját, annak szerepe minimalizálódott a bombázások, harctéri veszteségek idején. Többször is nekilátott, hogy ír róla, de mindig hamar elakadt. Úgy látta, azért sem koronázza siker tevékenységét, mert a *Pestről* és a *Magyarországról* folyton anekdoták jutottak eszébe, egyikből következett a másik⁵⁷ – tőle pedig mint írótl nagyon távol esett az anekdotikus szerkesztésmód.⁵⁸

Megszállás, sorozás

Szombat lévén, a német megszállás előtti nap, 1944. március 18. estéjét is a Logodi utcában töltötte. A még csak pályája hajnalán tartó színész, Földes Gábor József Attila verseit, Kardos G. György pedig a sajátjait adta elő a szalonban. Jelen volt még Mándy és a házigazda mellett Vidor Miklós, Major Ottó, Honti János, Baróti Dezső irodalomtörténész és Szüdi György költő is. Major Ottó visszaemlékezése szerint jóked-

52 A sporttudósítói munkájáról ezekben az interjúkban beszélt részletesebben Mándy: Antall István, *Az álmok legalább annyira valóságosak, mint napjaink. Beszélgetés Mándy Ivánnal*, Szabolcs-Szatmári Szemle 1986/2., 232–233.; *Írószobám. Mándy Ivánnal beszélget Mezei András*, 685.; *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 942–950.

53 Lásd például: Darvasi Ferenc, „*Aki nem olvasta, nem ismeri a magyar prózát*”. *Beszélgetés Vörös István íróval és Szilágyi Ágnes Judit történésszel*; valamint: Darvasi Ferenc, „*Számomra ő maga volt Pest*”. *Beszélgetés John Batki műfordítóval = Uő, Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*, Corvina, Budapest, 2015, 24, 221.

54 „*Álmainm körülöttem rajzanak*”. *Gách Marianne beszélgetése Mándy Ivánnal*, Film, Színház, Muzsika 1988. máj. 14., 7.

55 Fontányi Ottília – Mészáros János, „*Ugye az író jött, mert jönnie kellett*”. *Kávéházi beszélgetés Mándy Ivánnal*, Független 1993/1., 14. Emellett az *X beszélget Y-nal* sorozat keretében Réz Pálnak vallott erről a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1995. március 7-én.

56 *Írószobám. Mándy Ivánnal beszélget Mezei András*, 685.

57 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 946.

58 Hogy mennyire nem szerette az anekdotákat, az anekdotikusságot az irodalmi szövegekben: Karinthy Ferenc idézte fel naplójában, hogy mikor egy rádióműsorban azt találta mondani, hogy „miért kárhoztják az anekdotát, a sztorit, az olyan régi, mint a próza”, az aznap, a rádióadás után vele találkozó Mándy [akiről Karinthy ugyanitt megjegyzi, hogy „igen jó író, de nyammogó, kellemetlen ember”], „rögtön rám támad, félig tréfásan, de szúrósan, hogy ilyeneket hirdetni, hallgatta, és lezárta a rádiót.” Karinthy Ferenc, *Napló 2.*, Littoria, Budapest, 1993, 410.

vüen – a hatalom közelében álló személyek egy szűk körén kívül senki által előre nem látott politikai fordulatról és az abból fakadó több hónapos irdatlan nehézségekről mit sem sejtve – poharazgattak, miközben egy *Katakombák* munkacímű nemzedéki antológiát szerkesztettek.⁵⁹

A megszállással új világ kezdődött. Sztójay Döme öt hónapos miniszterelnöksége alatt maximálisan kiszolgálta a németeket. Ekkor tiltották be a baloldali és ellenzéki pártokat, a szélsőjobboldali lapok kivételével minden orgánumot, a hatalommal nem lojális politikusok és újságírók körében letartóztatás letartóztatást követett, valamint számos baloldali és/vagy zsidó szerző köteteit bezúzták. A fennálló állapotok semmi jóval nem kecsegtettek. A főváros 1944. április 3-án szenvedte el az első nagy bombatámadást, melyet még jó néhány követett a háború hátralévő szakaszában. Májusban tömegesen hívták be a zsidó férfiakat munkaszolgálatra, ami ugyan hatalmas megpróbáltatást jelentett, de sok ezer embert mentett meg a május 15-én induló deportálástól.⁶⁰

Mándy a kórházi kiterőkkel és a sporttudósítói helyettesítéssel tudta elodáznai a besorozását. Állandóan rettegett tőle, hogy előbb-utóbb ő is sorra kerülhet, mint ahogy az baráti, ismerősi köréből történt többekkel. Például azzal a férfivel, akit 1944 májusában kísértek ki Vidorral szolidaritásból a munkaszolgálatosok hosszú, zsúfolásig telt vonatához. A költő és az író itt kis híján bajba keveredett, ahogy arról Vidor Miklós egy beszélgetésben beszámolt.

Egy nagyon kedves barátomat, aki egyben ugyanabba a gimnáziumba járt, ahova én, [...] behívták. – Ki kell menni, el kell kísérni. Azt mondja Iván, én is veled megyek. Ismerte, de köztük nem volt olyan mélyebb barátság, ezt ő önmaga iránti kötelességének érezte. El is mentünk a Keleti pályaudvarra, ahol ezrével a bevonulók, rettenetes csomagokkal, és kivirítottunk ketten Ivánnal, mint akiken nincs sárga csillag. Egyszer csak úgy hátunk mögött rákopog a vállunkra egy kalapját egyenesen föltevő és elég jellegzetes pasas: – Jöjjenek velem. – Bevitt a rendőrségi irodába. – Maguk eljöttek ide?! Miért jöttek el? – Hát a barátunkat elkísértük. – Nem szégyellik magukat, ahelyett hogy örülnének, hogy megszabadulunk tőlük, maguk jönnek kikísérni? – Közben az iratainkat elkérték. – Sportújságíró, bölcsész-hallgató? – Ránk néz, azt mondja: – Tűnjenek el, de gyorsan, mert meg találom gondolni magamat. Akkor még ilyen lefelé menő lépcsők voltak a Keletinél, és önmagunk előtt és egymás előtt is a pofánkról sült le a bőr, és nagyon gyorsan elbúcsúztunk és szaladtunk, ki erre, ki arra.⁶¹

59 Major Ottó, *A kor volt fiatal*, Népszabadság 1989. jan. 21., 16. A Logodí utcai irodalmi szalon a német megszállás napja után is tartott még néhány szombati összejövetelt, arról azonban nem maradt fenn információ, hogy ezek valamelyikén Mándy is részt vett-e.

60 Romsics Ignác, *Magyarország története a huszadik században*, 3., jav. bőv. kiad., Osiris, Budapest, 2005, 262–263.

61 *Legenda Mándy Ivánról*, összegyűjtötte Albert Zsuzsa, Forrás 2003/1., 112.

A Forrás Kiadónál

Az 1944. június 1–3-i könyvnapokra a Forrásnál – a szintén az ennél a kiadónál megjelent *Münchhausen báró kalandjait* is illusztráló – Fery Antal egész oldalas rajzaival, iniciáléival látott napvilágot a Barabás Miklós iskolaéveit, az 1810–1820-as éveket megörökítő *Az enyedi diák* című regény. Az 1941 és 1948 között működő, Dohány utcai kiadó a Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat utódja volt, mely előbb 1940-ben nagyrészt állami tulajdonba került, majd 1941 májusától Forrás néven működött, és a *Tolnai Világlapja* megjelentetéséért is felelt.

Márciusban még Mándi [sic!] Gyula nevével reklámozták a *Corvinában*, a könyvkiadók és -kereskedők közlönyében a készülő könyvet,⁶² ami nagy valószínűséggel elírás lehetett, mivel magába a *Forrás* folyóiratba is csak Mándy Iván írt, apja egyszer sem, és egyébként sem maradt fenn olyan információ, hogy eredetileg Mándy Gyulát bízták volna meg a munkával. Májusban pedig, még mindig a megjelenés előtt, már Mándy Iván nevében harangozták be az ifjúsági regényt.⁶³

A főként a gyerekeknek és az ifjúságnak szánt műveket közzé tevő Forrás különösen világirodalmi terepen jelentkezett fontos kiadványokkal. Ebben az évben adta ki Joseph Conradot, Arthur Conan Doyle-t és az *Ezeregyéjszaka* meséit. És ekkoriban jelent meg Burnett-től *A kis lord*, valamint Edmondo de Amicistól *A Szív*, melyeket Mándy említ a prózájában: előbbinek külön fejezetet szentelt az *Álom a színházról* hasábjain,⁶⁴ és Burnett személyét beleírta az *Egy délutáni alvóba* is;⁶⁵ utóbbit az *Arnold, a bálnavadászba* csempészte be.⁶⁶

A szakirodalom figyelmét mindmáig elkerülte, és Mándy sem tett rá utalást a vele készült beszélgetésekben, hogy *Az enyedi diák* nem önálló, előzmények nélküli mű. Olyan gazdagon merített azonban Barabás Miklós 1920-ban megjelent „emlékirataiból”,⁶⁷ az öt részből álló könyvnek leginkább az első részéből, hol tartalmilag, hol szó szerint, hogy műve minden kétséget kizáróan átiratnak tekinthető. Kötetében a legkevésbé sem tudott szabadulni az irodalmi hagyományok béklyójától. Barabás Miklós fejlődéstörténete sematikus, nem mellőzi a pátoszt, az idealisztikusságot, a didaxist, a tisztesszegénység toposzát, a funkció nélküli anekdotákat, továbbá a hol kedélyeskedő, hol romantikus hangvételt. Az ábrázolt környezet érezhetően idegen a szerző számára, egyszerűen nem válik élővé nála a vidék – és némely szereplő sem igazán egyénített. Pedig Barabás Miklós sorsához látszólag könnyen megtalálhatta

62 Az 1944 évi könyvnapok könyvek, Corvina 1944. márc. 23., 2.

63 Az 1944 évi könyvnapok könyvek, Corvina 1944. máj. 14., 1.

64 Mándy Iván, *Álom a színházról [Kis lord]* = Uő., *Regények II.*, a kötetet összeáll. Kiss Bori és Pádár Eszter, Palatinus, Budapest, 2005, 601–606.

65 Mándy Iván, *Egy délutáni alvó* = Uő., *Novellák III.*, a kötetet összeáll. és a szöveget gond. Kiss Bori és Pádár Eszter, Palatinus, Budapest, 2003., 354–380. [360.]

66 Mándy Iván, *Arnold, a bálnavadász*, Réber László rajzaival, Holnap, Budapest, 2003, 51.

67 Barabás műve valójában nem emlékirat, hanem önéletrajz, ahogy arra a mű már önéletrajzként való megjelentetésekor a bevezetőt jegyző Bíró Béla rávilágított. Az 1902-es „emlékirat” egy rövidített, stílizált változat. Az 1944-es teljes, betűhív. Minthogy azonban az 1944-es önéletrajz ugyanúgy a könyvnapra jelent meg, mint *Az enyedi diák*, Mándy az írás során még csupán az „emlékiratra” hagyatkozhatott. A két kiadást lásd: *Barabás Miklós emlékiratai*, közli Kézdi Kovács László, Franklin, Budapest, 1902; *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza*, bev., jegyz. Bíró Béla, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1944.

volna a kapcsolódási pontokat: a festőnek is meg kellett tapasztalnia fiatalon az állandó átmenetiséget, a folytonos költözködést, idő előtt elhagyta az (enyedi) iskolát, szakított az úgynevezett rendes élettel, és hamar a művészi hivatást választotta, akár Mándy. Ám mindez mégsem volt elegendő ahhoz, hogy az író igazán a mélyére tudjon ásni témájának. Természetesen az is lehetséges, hogy ekkor még nem állt készen arra szakmailag, hogy egy ilyen feladatot megoldjon; mint ahogy az sem kizárható, hogy, mint átírásba, nem fektetett annyi energiát, mint primer műveibe. Nem tartotta ő maga sem sikerült munkának ezt, és azt mondta vele kapcsolatban, a legkisebb mértékben sem utalva a regény forrására, átírat-jellegére, hogy „Mind-en regényemet vállalom. De ez távolabb áll tőlem. Idegennek érzem, stílusában is nagyon idegennek.”⁶⁸

Ugyanakkor kudarcával és az abból minden bizonyonnyal levont konzekvenciákkal megvan a maga jelentősége a pályáján. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy néhol nyomon követhetőek benne a remekül funkcionáló Mándy-művek nyelvi-motivikus jellegzetességei: ahogy egy arcot a -képű utótag alkalmazásával, szóteremtéssel jellemez (sültalmaképű),⁶⁹ ahogy duplán tagad („Nem, az nem lehet, hogy anya elmenjen, hogy itthagya egyedül...”), ahogy az anya a fiának arról mesél, hogy a betűk éjjel mindig beszélgetnek, vagy ahogy Barabás Miklós a tárgyak és emberek közti határokról tudomást sem véve, teljesen magától értetődő módon egy könyvhöz, a mellesleg egy időben szintén Nagyenyeden tanuló Benkő József Erdély-leírásához [*Transylvania*] intézi szavait. A főhős alakja nem egyszer az élettelenység jegyeit viseli magán: lába mintha dróton fityegne, olyan, akár egy házibútor, vagy egy üvegfelület, amin át lehet nézni. [Ez a Mándynál a későbbiekben kiteljesedő sajátosság azonban *Az enyedi diák*ban még nem szervesül, nem érvényesül igazán.] Zsoltárok, diákdalok, nóták, népdalok váltják egymást. És közben ott a más fiatalkori novellákból (*Öregúr, Hé, valaki!..., A derék fiú, Szobatársak, Albérletben* stb.) és kötetekből (*A csószház, Francia kulcs, A huszonegyedik utca*) is ismerős – a szerző által fájdalmasan korán megszerzett – tapasztalat, hogy mennyire változik, mennyire átmeneti minden.⁷⁰ *Az enyedi diák*ban két olyan kifejezés is megjelenik, az „idegen szobák” és a „mi az,

68 Itt vagyunk titkok nélkül, 24.

69 Mándy hősei kinézetük alapján való jellemzéséhez számos szóösszetételt, szókapcsolatot teremtett a legkorábbi novelláitól kezdve a „-képű” utótaggal, lásd: holdvilágképű, rolóképű, karvalyképű, kalapácsképű, szivacskepű, békanyálas képe van, bulldogképű, horpadt képű, olajosképű. Ugyanígy a -pofa, -pofájú, -arc(ú), -fej(ú), -orrú, -hajú, -szem(ú), -tekintet(ú), -nyakú, -keblű, -fenék, -fenekű, -hátu, -lábú utótagok egy részét is a korai kisprózáitól kezdve használta emberábrázolásra. Néhány példa a legsikerültebb változatok közül: betörőpofa, moslékpofa, penészpofa, leprapofa, tokapofa, pánikpofa, sajtkorongarc, repedésarc, fáradtbarna arc, luftballon-arc, vasreszelék arcok, krumplicipő arc, gumóarc, kefefejű, stoppollfejű, pamutfejű, cseresznyefejű, salátafejű, trappistasajt-fej, hegyezőrrú, függönyhajú, savótekinetű, balkonkeblű, hintalófenék, kemencehátu, géppuskalábú.

70 Az átmenetiséget sugallja az is, hogy mind a *Francia kulcs*, mind a *Huszonegyedik utca* esetében az eleve ideiglenes szálláshelyre (szállodába, illetve albérletbe) való beköltözéstől a kiköltözésig tart a történet. Az átmenetiség sokféle árnyalata mutatkozik meg Mándy fiatalkori prózájában: a szereplők eltűnnek egymás életéből, megváltoznak egymáshoz fűződő érzéseik, vagy a személyiségükről nem alakítható ki egy stabil kép, mert a korábbi benyomások mindig újjakkal egészülnek ki. Az a tudás már ezeknek a novelláknak is a sajátja, hogy az emberek nem egyfélék, nem fekete-fehérek, más-más perspektívából gyökeresen másmilyennek látszhatnak, személyiségükben nem minden következik logikusan egymásból, egyes tulajdonságaik akár ellentétben is állhatnak egymással.

öreg”, amiből később kötet cím lesz – példa ez arra, hogy Mátyás leginkább a saját [nyelvi] világából hordta össze a műveihez szükséges anyagát, belülről fakadt prózája. [Hányszor leírta például a „magukra maradtak” kifejezést, mire 1986-ban könyvcím lett belőle...] Ráadásul, ahogy felbukkan a Barabás Miklós-történetben az idegen szobák szókapcsolat [„Csupa vándorlás volt az élete, idegen szobák, idegen emberek között.”],⁷¹ az kicsit az életérzés-esszenciája Mátyás korai műveinek és talán annak is, amit Mátyás mint magánember az ifjúkori vándorlások során tapasztalt.

Közben szintén a Forrásnál jelent meg újabb átírása, a *Münchhausen báró kalandjai*, melyet a kiadó 12–15 éves fiúknak ajánlott.⁷² A *Münchhausen* 1882-es első magyar nyelvű megjelenése után nagy népszerűségnek örvendett. 1943-ban, a Mátyás-féle átdolgozást megelőző évben három verzió is megjelent a nagy hazudozóról, Kertész Erzsébet, Ajtai Kálmán és Gálszécsi István tollából – nyilvánvalóan nem teljesen függetlenül attól, hogy ebben az évben az UFA-filmgyár 25 éves jubileumára, egyszersmind Goebbels kérésére, rengeteg pénzből Münchhausen-film készült. A náci évek egyik legismertebb mozgóképének forgatókönyvét, álnéven, Erich Kästner írta, rendezője pedig a magyar származású Josef von Báky volt. Erre a filmre utalt Mátyás is saját változatának *Münchhausen báró levele a magyar fordítóhoz* című bevezetőjében. A kiapadhatatlan fantáziájú, örökké lódító báró történetét pergő párbeszédbe írta át [jellemző volt az összes második világháború alatti átírására, hogy az alapművet párbeszédbe gazdagon adta vissza]. Az olvasók felé kikacsintó, önnön megalkotottságára, fikcionalitására reflektáló mű elkészítése ujjgyakorlat lehetett számára. Az 1943–1945 közötti átírásai közül ez és a *Tamás bácsi kunyhója* viseli magán a legkevésbé prózájának alapvető jegyeit.

Csillagos házak

Alfay Ilonát, akivel Mátyás Iván továbbra is együtt élt, 1944. június 30-án előléptették I. osztályú biztosítási tiszté.⁷³ A Fiumei úti lakásban Mátyás Gyula is fel-feltűnt, sőt olykor bújtatott is ott embereket. Bár ez nem lebecsülendő veszélyt rejtett magában, a [z egykori] család fő tagja ragaszkodott hozzá, és alapkötelességnek érezte ezt megtenni.⁷⁴ És szintén ő volt, aki fiát és Vidor Miklóst is csillagos házakba küldte különféle csomagokkal. Mindez legkorábban 1944 nyarán történhetett, hiszen a zsidóknak 1944. június 21-től kellett csillagos házakban lakniuk, és Vidor Miklós visszaemlékezése is a nyári időpontot erősíti meg:

Féltünk. Talán ez hajtott az utcára, hogy besurranjunk a csillagos házakba egy üzenettel, védlevéllel, gyógyszerrel, sosem látott, karanténba zárt emberekhez. Ezen a nyáron ismerkedtem meg Iván apjával. A jótékony homályból előbukkant életének kulcsszereplője, az egyetlen ember, akit a hagymázos történelem sem zökkengethetett ki nyugalomból. Kissé félrehajtott fejével, petyhüdt szájában soha ki nem alvó szivarral állt előttem Gyuszi bácsi.

71 Mátyás Iván, *Az enyedi diák. Ifjúsági regény*, Fery Antal rajzaival, Forrás, Budapest, 1944, 112.

72 Corvina 1944. aug. 24., 206.

73 Budapesti Közlöny 1944. aug. 1., 2.

74 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mátyás Ivánnal]*, 943.

A föllépése elsőpró, amint kezünkbe nyomja isten tudja honnét beszerzett küldeményeit, és elirányít a vadidegen címekre. – Ez az ő ideje – mondta nyüzöttan Iván –, én már meg sem merem kérdezni, mi az, amit viszünk, és létezik-e, akinek átadjuk... – Mentünk. Futárszolgálataink gyomorszorító frászeit, a rettegve ajtót nyitó öregeket, a lépcsőházak borzongó félsötétjét, a rémkorszak embervadászatait novellák sora őrzi: *Polgárok, A besúgó, Arcok és árnyak*.⁷⁵

Utóbbi kispróza főhőse, a Karcsi nevű fiú például egy olyan épületbe, az V. [jelenleg: XIII.] kerület, Katona József u. 28. sz. alatti házba visz levelet, amely a valóságban is csillagos ház volt. [Mándy ezt megelőzően és a későbbiekben is előszeretettel írt meg fővárosi – leginkább pesti – házakat a pontos cím megemlítésével].⁷⁶ Vidor Miklós visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy Mándy Gyula több alkalommal útnak indította őket különböző küldeményekkel, tehát nem csak egyszer jártak csillagos házban. Egyébként Mándy korábbi lakóhelyei közül a Gyár [Jókai] utca 1. és a Mátyás tér 14. szám alatti épület is csillagos ház lett. És édesapja is egy csillagos házban, a Csengery utca 61. szám alatt lakott 1944 végén.

Az ostrom előszele és a Betű folyóirat

Mándynak a *Pest* és a *Magyarország* mellett maradt ereje saját munkáira is. Nemcsak *Az enyedi diák* és a *Münchhausen báró kalandjai*, de novellák is jelentek meg tőle, ha nem is annyi helyen, mint 1942-ben vagy 1943-ban, amin viszont azért sincs mit csodálkozni, mert az 1944. március 19-i megszállás sok lap végét jelentette. *Villám* című – a *Vendégek a Palackban* kötetébe is felvett – kisprózáját a náciellenes, csupán 1940-től 1944-ig létező *Híd* irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi képes hetilap közölte,⁷⁷ mely kiváló munkatársakat [köztük Móricz Zsigmondot] és

75 Vidor, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 492. A nyilas időkben játszódik a kötetben nem, csupán a *Diárium* 1946. október–decemberi számában megjelent *Rettegés* című novella is, melyben egy anya és a fia egy zsidó házaspárt bujdatnak, szorongva a lehetséges következményektől. És szintén ezt a korszakot idézi a *Tükrök között* és a *Lélegzetvétel nélkül* című novella, valamint kis részben a *Kosztos vendég* is.

76 Köztük gyakran olyan házakat, amelyekhez személyesen is kötődött. Megírta például lakhelyeit [Gyár u. 1.: *Séta a sötétben*; Hotel Adria: *A modell, Sötét délután*; Mátyás tér 14.: *Emlék*; Mező Imre út 25.: *A veterán*], mint ahogy beleszótte prózájába barátját, Lakatos Istvánét is [Práter u. 59.: *A pálya szélén*].

77 Mándy Iván, *Villám, Híd* 1944. aug. 15., 26–30. A kispróza keletkezésének előzményei is ismertek: „A Lujza utcában volt – ez a Teleki térről nyílik, az egyik szűk utca, mert ott csak szűk utcák vannak. Jártam is abban az udvarban, ahol a Villámot, ezt a szerencsétlen ragadt tartották. [...] És el is mondták a történetét, hát a haláláig már nem, mert az később történt meg velem. Egy nagyon kedves szódás család volt ott, akiket én a Symplon kávéházból, nem a Teleki térről, a Symplonból ismertem. Oda jártam apámmal, ők a szomszéd asztalnál ültek, rendkívül kedvesek voltak. Én akkor már írogattam, és ők meghallották a szomszéd asztaltól, ahogy atyámmal megbeszéljük a novellát vagy verset – verseket ő írt, novellákat én –, és akkor áthívtak az asztalukhoz, és azt mondják, na kis Mándy – mert még a nevemet is tudták –, hát akkor jöjjön el egyszer hozzánk, nézze meg ezt a szódás lovat, hogy hogy megy nálunk az élet, és hátha tud belőle valamit csinálni. Emlentem, nagyon kedvesen vendégül láttak, és meg is ragadt bennem ez a környezet, annyira, hogy a Villámot megírtam, a szódáskocsisokat.” *Költészet és valóság. Mándy Ivánnal a Teleki téri novelláiról beszélget Kabdebó Lóránt*, Jelenkor 1984/2., 153.

szerzőgárdát (Illyés Gyula, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kassák Lajos, Márai Sándor stb.) tudhatott magáénak. A 18 lapszámot megélt, Kozocsa Sándor szerkesztette jobboldali, de náciellenes, a kisvárosi és falusi értelmiségnek szánt, fiatal szerzőket bőven felvonultató *Magyar Múzsza* irodalmi és művészeti lapban két novellával – a Tisza Kálmán téri nehézfiúk világába kalauzoló *Keresztúttal* és *Erikkel*⁷⁸ – jelentkezett. Továbbra is publikált az *Életben* [*Séta, Egyenes úton, A fogoly, Homokvár*]⁷⁹ és a *Diáriumban* [*A könyv*].⁸⁰

1944 őszén egy saját folyóiraton kezdtek el dolgozni Vidor Miklóssal, valamint a közös barátjukkal, Láng János hírlapíróval, akinek a lakásán fél évtizeddel korábban megismerkedtek egymással. 1944. október 15-én, éppen Horthy Miklós rádióbeli proklamációjának – sikertelen fegyverszünetkérésének – a napján csöngött be Vidor Miklóshoz Láng János.⁸¹ A nyilasterror idején eldöntötték, hogy Mándy Ivánnal hármásban lapot szerkesztenek. Gyaníthatóan csak azért nem négyesben, mert Rába Györgyöt már hónapokkal azelőtt besorozták. Vidor a származása miatt, Mándy pedig a katonáskodás elől bujdosott. Mindeközben bizonyos nézőpontból abszurd módon folyóirat-gründolásba fogtak a legnagyobb borzalmak, Budapest ostroma közeledtén.

A lap megjelenéséig azonban egyre csak gyülekeztek a viharfelhők. Horthy proklamációját követően Szálasi lett a miniszterelnök, majd „nemzetvezető”, aki rögtön az államcsíny után totális mozgósítást hirdetett. Mándyt az 1939-es sorozáson ideiglenesen felmentették. Utána többé nem látták sorozáson, minden alkalommal az apja – aki különben soha nem volt katona⁸² – ment el helyette. Szálasi idején is Mándy Gyula „képviselte” őt. „[M]egáll az ezredes előtt, aki a nevemet szólította, és azt mondja: én az apja vagyok. Az ezredes meghökken egy pillanatra, majd azt mondja: és a kedves fia? Mire apám elővette az ifjúsági regényemet, a Barabás Miklósról írott *Az enyedi diák* című könyvet, és letette az ezredes elé: a fiam ezt küldi a hazának.”⁸³ Mándy Iván emlékei szerint az apja így mentette ki őt.

Az örökös rettegés azonban nem maradt következmények nélkül. Mándy félt, hogy előbb-utóbb mégis megkeresik, beviszik. Mint félig-meddig katonaszökevény, alig mert az utcára kimenni annak a tudatában, hogy bármikor számon kérhetik rajta, miért nincs a fronton.⁸⁴ Ebben az időszakban uralkodott el rajta, az utcák, terek szerelmésén a tériszony, amit csak a háború után küzdött le, amikor tudatosan kényszerítette magát, hogy kimenjen, hosszabb időt tartózkodjon az utcán.⁸⁵

Mintegy a közelgő ostrom előhírnökeként, november 4-én felrobbantották a Margit híd Pest és Margitsziget közti szakaszát. November 14-én az új fővárosi polgármester, dr. Mohay Gyula az 1912–1923 között született férfiakat hadimunkára szólította fel – a bevonulások végrehajtására azonban már nem maradt rendőri

78 Mándy Iván, *Keresztút; Erik*, *Magyar Múzsza* 1944/15., 283–293.; 1944/18., 10–12.

79 Mándy Iván, *Séta; Egyenes úton; A fogoly; Homokvár*, *Élet* 1944. jan. 9., 34–35.; 1944. márc. 19., 236.; 1944. máj. 28., 428.; 1944. nov. 12., 778–779.

80 Mándy Iván, *A könyv*, *Diárium* 1944/4., 54–55.

81 Vidor, *A pálya elején*, *Holmi* 1996/4., 492.

82 Ferenczi Krisztina, *Hogy mi marad meg...?*, *Magyar Hírlap* 1993. dec. 24., 31.

83 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, 131.

84 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 943.

85 Mándy Iván özvegye, dr. Simon Judit elmondása alapján.

vagy csendőri erő.⁸⁶ Ha valahol lehetett még Mándyval találkozni ekkoriban, az a Simplon volt. A kávéház forgalma novemberre jelentősen lecsökkent, de Mándyék és néhány költő, író [Darázs Endre, Dékány Kálmán, Komjáthy Győző, Kopré József] még mindig be-betért ide. Ezt az időszakot Dékány Kálmán cikkéből ismerjük, aki szerint Mándy Gyula központi figura, afféle mentor volt itt a fiatal művészek körében, fia pedig a már megjelent köteteivel szintén mércének számított a többiek szemében. A Simplon írói műhelyként is működött, ahol akár egész nap el lehetett ücsörögni egyetlen kávé felett. Dékány felidézett egy razziát is, mely elől a kávéház jól értesült pincére az alagsorba menekítette őket. Ebből a cikkből tudjuk, hogy Mándy Gyula már tervezte, hogy ha Pestre érnek a harcok, szanatóriumban helyezi el a cseppet sem a valóságban élő fiát, akit Dékány emlékezete szerint nem különösebben foglalkoztatott a háború,⁸⁷ csupáncsak az irodalmi terveit – leginkább *A huszonegyedik utca* történetét – szövögette. Minisztériumi pecséttel ellátott mentesítő papír lapult a zsebében, amin a pecsét valódi, az aláírás viszont hamisított volt.⁸⁸

A *Betű* folyóirat első száma december 1-jei keltezéssel jelent meg. Mándyék maguk írták és gépelték a lapot. A sokszorosítást Vidor és Láng intézte.⁸⁹ Alig néhány példány készült a számokból: Mándy emlékei szerint maximum tíz-tíz.⁹⁰ A gépiratként megjelent *Betű* folyóiratot a cenzúra nem látta. Olvasói leginkább a szerzői, egyszerűs mind az ő szülei voltak. A szerkesztők azzal a tudattal készítették a lapot, hogy jobb időkben, ha lesz rá lehetőségük, folytatják, továbbfejlesztik – ebből azonban nem valósult meg semmi.⁹¹

A nagy optimizmussal első évfolyam első szám [„I.1.”] jelöléssel ellátott, mindössze 18 oldalas kiadvány nyitó cikke, mely Flamma álnéven, minden bizonnyal Láng János tollából származott (a latin flamma szó magyarul lángot jelent), a világban uralkodó elembertelenedés ellen szólalt fel, azzal pedig, hogy az írók ellehetetlenülését 1944 márciusára datálta, náciellenességéről tett tanúbizonyságot. Ebből az írásból értelmezhető a folyóirat címe is: a betűkben, a lapszerkesztésben való elmerülés elősegítheti a józan ész megőrzését egy örült korban. Flamma után Vidor Miklós három verse következett, majd egy-egy Mándy-novella és Rába-vers. Az első szám és úgy általában a *Betű* folyóirat legemlékezetesebb írása a *Levél Rába Gyurkának*, amely

86 Ungváry Krisztián, *Budapest ostroma*, 8., átdolg. és bőv. kiad., Corvina, Budapest, 2021, 270. A második világháború fővárosi eseményeinek leírásához ezt a könyvet vettem alapul.

87 Feltűnő, hogy noha egy önálló könyve, hat átírt és közel kétszáz kispórája jelent meg Mándynak a második világháború végéig, egyetlen novella, az 1942-es *Éjszaka* kivételével mennyire nem vagy csak nagyon áttételesen szűrődött be a háború tapasztalata írásaiba. Ekkori novelláit, tárcáit forgatva az olvasó könnyen feltételezhetné, hogy azok békeidőben születtek. Csak 1946-tól képezte részét alkotásainak a világegés, de jellemző módon akkor is „csupán” a pesti események.

88 Dékány Kálmán, *Kávéház az ostromzárban*, Rakéta regényújság, 1985. szept. 10., 12–14. Erre az időszakra utal Kopré József Mándynak írott dedikációja a szerző kiadásában megjelent, 1982-es *Minden élők útján* című verseskötetben: „Mándy Ivánnak a régi Simplon stb. emlékére »az öreg« fiának, kedves barátomnak szeretettel, öleléssel: / 1983. jan. 12-én / Kopré József”.

89 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 948.

90 *Uo.*, 948. Vidor egy írásában félreérthetően három példányról beszél: „...írtuk és szerkesztettük a *Betűt*, három példányban, gépiratban...” Vidor Miklós, *Hőskor*, Rakéta regényújság 1986. júl. 8., 31. Valószínűbb, hogy ezt úgy értette, 3 számot élt meg a folyóirat, és nem az egyes lapszámok példányszámára gondolt.

91 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 948.

ugyan szerzői név nélkül szerepelt, de beazonosíthatóan Vidor jegyezte, aki mintegy a közös barát, Mándy nevében is írta ezeket a sorokat. A több oldalas, meglehetősen érzelmes levél tele van a távol lévő barát iránti aggódással, szeretettel, a közös múlt emlékképeivel; a férfibarátság és pacifizmus szép példájaként. Az első megjelenést Láng János esszéje zárta, melyben annak okait vizsgálta, miért esett vissza a színházi előadások színvonala a fővárosban.

A december 20-i, immáron 26 oldalas második számban újfent Rábától és Vidortól szerepelt vers, Mándytól próza. Láng János amellett, hogy *A szegény kisgyermek panaszaírói* közölt elemzést, egy novellával is jelentkezett. Két új szerző is feltűnt: Komjáthy Győző a verseivel, illetve Viator álnéven a bő két hónappal korábban még a Nemzeti Színházat vezető Kovách Aladár író, dramaturg idézte fel az éppen munkaszolgálaton lévő kiváló versmondó, Ascher Oszkár alakját.

Valószínűleg három száma jelent meg a folyóiratnak.⁹² Annyi bizonyos, hogy kettő maradt fenn. Ezek utolsó példányát évtizedekkel később Mándynak adta Vidor.⁹³ Ennek azért is van jelentősége, mert Mándy a *Betűben* megjelent két novelláján ezután kisebb-nagyobb módosításokat eszközölt, újrapublikálta őket folyóiratban és köteteibe is bekerültek. Bár alapvetően idegenkedett a régi írások „felújításától”, ezekben az esetekben kivételt tett, és több mint négy évtized után újra hozzányúlt a feledés homályából előkerült két prózájához. Az első számban megjelent *A kínai* új változata *Zsámboky visszanéz* címmel jött le előbb a *Kortárs* folyóiratban,⁹⁴ majd az *Önéletrajz* című kötetben. A másodikban közölt *Gyerek mellett* jelentősen átdolgozott változata pedig *A mozdulat* címen látott napvilágot a *Holmiban*,⁹⁵ később, szerzője halála után pedig *A légyvadász*-kötetben. Ez utóbbi szöveg különben részlet volt egy regényből, amit az *Élet* adott volna ki, de nem maradt fent, mert mikor Mándy az ostrom idején kórházban tartózkodott, kézírata elveszett.⁹⁶

92 Mándy úgy emlékezett, három vagy négy lapszámot készítettek el: Endrődi Szabó Ernő, *Mindig álmódható álom [Interjú Mándy Ivánnal]*, Budapest 1985/1–2., 39.

93 Vidor, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 492. Ezeket a példányokat a Mándy-hagyaték részeként őrzik: PIM Kézirattára, V.5495/2.

94 Mándy Iván, *Zsámboky visszanéz*, *Kortárs* 1988/8., 76–78. *A kínai* és az ugyanebben az évben publikált *Erik* című novellában a bűnözők zord világának ábrázolása terén Mándy már megcsillant olyan erényeket [a kiméletlenség részvétlen ábrázolása, tömörség], melyek a következő bő egy évtizedben közölt „bűnovelláiban” [*Fagylaltosok*, *Egyérintő*, *Kulikabát*] bontakoznak ki a maguk teljességében.

95 Mándy Iván, *A mozdulat*, Holmi 1993/8., 1059–1062. *A Betű* folyóiratban közölt *Gyerek mellett* nem azonos a *Ma este Gizi énekel* című kötetben ugyanezen a címen szereplő, 1942-es novellával.

96 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 948. Az 1944-es *Gyerek mellett* a Pestre, nevelőnőnek készülő Annus története. A kutatások során nem került elő az elveszett regényből más publikált rész. Mindazonáltal Mándy a második világháború alatt több ízben is teret szentelt a nevelőnőknek prózájában [*A Károlyi-kertben*, *Gyerek mellett* [1942], *Aranka*]. Habár az 1944-es *Gyerek mellett* és *A Károlyi-kertben* nevelőnőjét egyaránt Annusnak hívják, az alapján, amit megtudhatunk például a családjukról, lakhelyükről, kizárható az azonosságuk. És ugyan kétszer is publikált a szerző *Gyerek mellett* címmel szöveget, ezek annak ellenére sem kapcsolódnak egymáshoz, hogy a témájuk megegyezik.

1944 karácsonyára zárult be az ostromgyűrű a főváros körül. Hiába hajlott volna még Szálasi is rá, hogy Budapestet a magyar–német erők harc nélkül feladják, Hitler a fővárost erődde nyilvánította, és parancsba adta, hogy „háztól házig vívott harccal kell védeni, tekintet nélkül a lakosságra és az okozott károkra”.⁹⁷ Minthogy a németek Budapestet védték, tulajdonképpen azért, hogy Bécszet tartani tudják, a szovjetek pedig csak a város elfoglalása után szándékoztak tovább haladni, a helyzet hosszú, súlyos harcokat ígért. Mindez be is következett, és a főváros több tízezer áldozatot [köztük a szerényebb becslések szerint is minimum 25 ezer civil halálát] követelő városostromot szenvedett el, melyet a memoárokban nem egyszer „második Sztálingrád”-ként emlegettek.

Mándy decemberben feküdt be a VI. ker., Csengery utca 69. szám alatti Charitébe, amely néhány háznyra volt apja tartózkodási helyétől, a Csengery utca 61. szám alatti háztól. A velejéig humanista – az ingyenes orvosi rendelés mellett is kiálló – Unterberg Hugó urológus, egyetemi magántanár, a Charité egykori igazgató-főorvosa, a szülők régi barátja tudta elhelyezni itt őt, a hivatkozási alap továbbra is a tüdő- és szívbetegség volt. A baráti hármásból tehát Mándy kórházban volt, Rába orosz hadifogságban (ahonnan csak 1945 őszén tért vissza), Vidort pedig – a szintén dezertőr Mándyhoz hasonló módon – az apja rejtegette, egy pincei szénrakásnál Rába György és Mándy szerint.⁹⁸ A Charitében is razziák voltak, embereket vittek el, Mándy pedig, aki nem volt igazán beteg, retteghetett. Vidor szerint még ebben az időszakban is találkoztak, és „az óvóhely gyertyalángjánál úgy meredtünk egymásra, mint két testet öltött kísértet”.⁹⁹

1944. december 24-re nemcsak hogy bekerítették a szovjetek a várost, de ekkortól az összes kerületét rendszeresen lötték. 27-én még csak a város határán lévő területeket, Rákoskeresztúrt, Vecsést és Újmajort foglalták el, mikor Mándy Gyula megjelent a fiáért a kórházban. Mint említettem, Mándy Gyula ekkor a Csengery utca 61. szám alatti csillagos házban lakott. Erről tudósít egy, a szintén a házban lakó férfi évtizedekkel később Mándy Ivánnak írott, eddig publikálatlan levele is, melyben a Getz Corporation-életműdíjhoz gratulál az írónak: „Igen tisztelt Mándy Úr! Kitüntetéséhez gratulállok, miközben egy Csengery utcai Házra és abban Édesapjára gondolkodom. Anyámmal, feleségemmel és két kicsi gyerekemmel 1944-ben a Csengery utca 61-ben laktam. Mi a III. emeleten laktunk és néhány hétig egy emelettel lejjebb az Ön Édesapja, aki néhány este nálunk volt, együtt ittuk a háborús feketét, vagy teát. Aztán, ahogy erősödtek a nyílas zaklatások, egyik napról a másikra szó nélkül eltűnt és többé nem láttuk. Őszinte tisztelője: Dr. Koszó Károly”.¹⁰⁰ Ahogy arról egy ügyirat tanúskodik,¹⁰¹

97 Ungváry, *l. m.*, 42.

98 Rába, *Emlékeim Mándy Ivánról*, Holmi 2008/2., 233. *Lélegzetvétele nélkül* című novellájának egy hónapja egy szenespincében bujkáló, Sándor nevű alakjában Vidor sorsát idézte meg Mándy. *Sőt Temetői járat* című hangjátékában is az áll, hogy az ostrom alatt „Vidor [...] bent ül[t] a kocsiban”. Mándy Iván, *Temetői járat* = Uő, *Hangjátékok*, szerk. és az utószót írta Kopányi György, a szöveget gond. Ugrin Aranka, Palatinus, Budapest, 2007, 239.

99 Vidor, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 492.

100 Dr. Koszó Károly levele Mándy Ivánnak, 1991. júl. 2.

101 HU BFL – XXV.2.b – 2066 – 1947.

Mándy Gyulát feljelentették zsidó és kommunista személy rejtegetéséért, és 1944. december 27-én lakásán és az óvóhelyen is keresték a nyilasok. Szerencséjére nem tartózkodott ekkor a házban, és amikor tudomást szerzett a történekekről, nem tért vissza oda, hanem a fiáért ment, akivel 1945. január 3-ig Gáspár Zoltán szerkesztő lakásán szállt meg. Ez sem volt kockázatmentes manőver, hiszen az egykori *Szép Szó* szerkesztője, az 1944 márciusában a németek által betiltott liberális *Esti Kurír* vezércikkírója, Gáspár Zoltán mint baloldali, antifasiszta újságíró (és környezete) régóta a Gestapo látóterében volt, le akarták tartóztatni. Egy darabig vidéken bujkált, de 1944 decemberében visszatért Pestre, ahol 1945. január 13-án éppen Mándyék Fiumei út 25. sz. alatti házánál egy német tiszt mellkason lőtte, és meghalt.¹⁰²

Mándy Gyula Gáspár Zoltán lakásáról a Csengery utcai 61. szám alá tért vissza, ahonnan távollétében pokrócokat, könyveket, ruhákat távolítottak el. Ezen a télen három alkalommal is feljelentették a lakásán tartózkodó személyek miatt: Vigh Györgynét két gyerekével hozta oda, Hofmann Margitot Nyéki Ilona névre kiállított keresztény papirokkal bujtatta, Bálint László hírlapíró pedig betegen feküdt a lakásán. A személyes tapasztalatok, apja tapasztalatai, a Csengery utcai házban történtek is szolgálhattak alapanyagként Mándy Iván olyan novelláihoz [*Polgárok, A besúgó, Tükrök között, Lélegzetvétel nélkül*], melyekben katonaszökevényekről, zsidók és kommunisták bujtatásáról, illetve feljelentésekről olvashatunk.

Mándy Iván – a Charité mellett – nemcsak Gáspár Zoltán, de más lakásán is bujkált az ostrom idején. Mint ahogy az egy szövegből kiderül,¹⁰³ valamennyi időt Békés Pál író nagymamája Csengery úti lakásában is töltött – és az ezen a helyen szerzett benyomásaiból kiindulva született meg az 1979-es *Temetői járat* című hangjátéka. Ha Mándy – aki, mint korábban említettem, hajlamos volt életének konkrét helyszíneit a valóságos címükön megírni – pontosan jegyezte le ebbe a művébe a címet, akkor a Csengery utca 12. II. emelet 5. sz. alatt rejtőzködött ekkor.

Gáspár Zoltán lakását apjával január 3-án hagyták el, amikor a szovjet csapatok már Kispesten, Kőbányán, Rákosfalván és Alsórákoson harcoltak. A közszolgáltatás összeomlott: 1944. december 28-tól a gáz-, december 30-tól a villany, 1945. január 3-tól a vízszolgáltatás szűnt meg. Január 6-án szóba került a civil lakosság evakuálása, erre azonban nem került sor, nagy valószínűséggel a szovjet katonai érdekek miatt. Vidor Miklós szerint az ostrom végső fázisát a „a kórház légópincéjében, bombasérültek között”¹⁰⁴ töltötte Mándy.

Január 14-én egész nap bombáztak, 15-én pedig a Csengery utcáról és környékéről – beleértve a Nyugati pályaudvart is – kiszorította a szovjet hadsereg a magyar–német alakulatokat. Január 18-ra gyakorlatilag komolyabb magyar és német haderő nélkül maradt a pesti oldal, és január 20-ra mindennemű ellenállást felszámoltak a szovjetek. [Budán február 13-ra értek véget a harcok.]

Vidor Miklós egy évtizedekkel később megjelent, meglehetősen autobiografikus könyvben, a *Bird egy nappal tovább* című regényben dolgozta fel a második

102 Mihályi Balázs, *Budapest ostroma. A polgári áldozatok*, Kárpátia Stúdió, Köröstarján – Kápolnásnyék, 2020, 109.

103 Békés Pál, *Mándy = Uó, Bélyeggyűjtemény*, Tettemanti Béla illusztrációival, Osiris – Élet és Irodalom, Budapest, 1999., 123.

104 Vidor, *A pálya elején*, Holmi 1996/4., 492.

világháború alatti túlélésért folytatott küzdelmet, melyet Mándynak így dedikált: „Ivánkám, akkor voltunk benne először nyakig, de talán mégis érdemes volt kimászni – ölel Micu Bp. 81. ápr.” A regényben a saját alteregójául szolgáló Kristóf László egyetemistának egyetlen barátja marad már csak a fővárosban, egy Iván nevű férfi, aki az orvosi vizsgálatokon alkalmatlansági bizonyítványt kapott, és a *Pest* című lap behívott sporttudósítóját helyettesíti... A könyvben – a korábban idézett publikációban felvázoltnál¹⁰⁵ némiképp részletesebben, de ahhoz hasonló módon – szerepel az a Keleti pályaudvari eset, amikor Vidor és Mándy kikísérték Vidor egy barátját, volt osztálytársát a munkaszolgálatosokat szállító vonathoz,¹⁰⁶ de a csillagos házakba vitt csomagok és a jó barát, Kádár Micu is. A *Bírd egy nappal tovább* vége felé a narrátor közvetítésével szerzünk róla tudomást, Iván miként élte meg a harcok végét: „Pizsamára húzott télikabátban érte a főlzabadulás, hősieen védte fedezékét, a pincébe telepített vaságyat.”¹⁰⁷

Emlékezetes kép ez, akárcsak Mándy Iváné, aki egy interjúban szintén felidézte, hogyan érte Budapest felszabadításának híre: „A Charité-kórház pincéjében, folyóirat-szerkesztés közben. Ide is apám dugott be. Hetekig, hónapokig még a kórház udvarára sem merészkedtem fel: bujkáló katonaszökevénynek számítottam. Az ugyancsak itt betegeskedő Láng Jánossal és az időnként be-belátogató Vidor Miklóssal rövid tanakodás után megalapítottuk és szerkeszteni kezdtük a *Betű* című folyóiratot. [...] Vadul szerkesztettünk – és persze, írtunk –, az előállítási és terjesztési gondokkal vajmi keveset törődve.”¹⁰⁸ Ha Mándy pontosan emlékszik, abból két dolog is következik. Az egyik, hogy mivel a *Betű* folyóiratnak az első két száma még 1944 decemberében jelent meg, viszont a „felszabadítás” 1945-ben történt, készült (de minimum előkészületi fázisba jutott) egy harmadik lapszám, mint ahogy azt Mándy több interjúban is említette;¹⁰⁹ ha viszont elkészült, nem maradt fent. A másik, hogy ha a folyóirat alapítását valóban a Charitében határozták el, akkor – ha az első szám 1944. december 1-jei keltezése valóban egyezik a megjelenés dátumával – nem 1944 decemberében, hanem legkésőbb novemberben bekerülhetett Mándy a Csengery utcai kórházba. (Az viszont a tényszerűsége ellenére sem tűnik reálisnak, hogy „hónapokig még a kórház udvarára sem” merészkedett fel, legfeljebb hetekről lehetett szó, hiszen 1944. december 27. és 1945. január 3. között például Gáspár Zoltán lakásán tartózkodott, és a kórházból elment arra az óvóhelyre is, ahol Vidor Miklós bújt el.)

Az utókorból, szépirodalmi formában Zoltán Gábor dolgozta fel két könyvében, az *Orgiában* és a *Szomszédban* Mándy Iván Charitében töltött időszakát, a razzikkal, a zsidók és katonaszökevények elhurcolásával – valós dokumentumokra, Mándy novelláira [elsősorban a *Kosztos vendég* kórházi szálára], valamint a szerzővel készült interjúkra alapozva, az életrajz alapos ismeretében, a tényeket fikcióval ötvözve.¹¹⁰

Az ostromhoz kapcsolódóan végszóként nem lehet eléggé hangsúlyozni Mándy Gyula szerepét, aki a háború alatt próbálta körültekintően elhelyezni a fiát, ezzel gyakorlatilag megmentve az életét. Az ő segítségével bujkált Mándy Iván, „a végén

105 *Legenda Mándy Ivánról*, 112.

106 Vidor Miklós, *Bírd egy nappal tovább*, Kozmosz, Budapest, 1981, 38–39.

107 *Uo.*, 308.

108 Endrődi Szabó, *Mindig álmodható álom [Interjú Mándy Ivánnal]*, 39.

109 *Uo.*; valamint *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mándy Ivánnal]*, 948.

110 Lásd: Zoltán Gábor, *Orgia*, Kalligram, Budapest, 2016, 247–249.; *Uő, Szomszéd. Orgia előtt és után*, Kalligram, Budapest, 2018, 356–360.

már romok között botladozva, egy ócska botba kapaszkodva, sántítást imitálva, ügyetlenül”, apja „vezényszavaitól és a légitámadás robajaitól kísérvé”¹¹¹ – hogy aztán mindez a *Lélegzetvétele nélkül* című novella valóságmagját képezze.¹¹² Ezekben a zavaros időkben életbevágóan fontosnak bizonyult Mátyás Gyula jól értesültsége, talpraesettsége. Ha ekkor is a János kórházban fekszik Mátyás Iván, még veszélyesebb helyzetbe került volna, hiszen az előbb a nyilasok razziainak, majd karácsonytól szilveszter éjszakájáig a szovjet és német csapatok harcainak kitett budai kórházban – melynek épületei részben megrongálódtak, részben használhatatlanná váltak – és környékén közel hatszázán estek a harcok áldozatául.¹¹³

Érdeemes eljátszani azzal a természetesen teljesen történelmietlen felvetéssel, hogy ha ekkor meghalt volna Mátyás Iván, amire tulajdonképpen minden, 1944 végén a fővárosban rekedt személynek, hát még egy katonaszökevénynek jó esélye mutatkozott, íróként nem hagyott volna maga után igazán kiemelkedő műveket. A kezdő író útkeresésének jegyeit hordozó kisprózáinak sokasága és átiratai mellett eddigre csupán a valóban ígéretes, a későbbi remek prózáiról megelőlegező, de annak szintjét még el nem érő *A csőszház* jelent meg tőle, illetve a *Vendégek a Palackban*-kötetbe bekerülő novellák közül is csupán a *Tibor*, a *Bogár*, a *Villám* és *A halott*, melyek közül egyedül a *Villám* tartozik Mátyás karakteresebb kisprózái közé, aki igazán markáns szövegeket – nem függetlenül a háború személyiségformáló tapasztalataitól – éppen ettől az időszaktól kezdett írni.

A háborúnak vége

Az ostrom után hazaköltözött a Fiumei útra. A hatodik emeleti lakást találat érte,¹¹⁴ lakhatatlanná vált. Lejjebb költöztek, a negyedik emeletre, egy üres lakásba, ahonnan Mátyás Iván későbbi felesége, dr. Simon Judit emlékei szerint a lakók nyugatra távoztak. Egy rövid időre Mátyás Gyula is bekéredzkedett a lakásba, hogy aztán bő két évtizedig, a haláláig ottmaradjon.¹¹⁵

A Fiumei úti házakon, a Teleki téren és a környékén is nyomot hagytak a harcok. Az összesített adatok szerint a Józsefváros azok közé a kerületek közé tartozott, ahol az ostrom a legtöbb áldozattal járt. A téren barikádok álltak. Az 1945. január 12-i harcok során német lángszórós harcokoszlopok gyújtották fel a piac bódéit, és mikor a szovjetek tűz alá vették a teret, az egyik ház kigyulladt. A Fiumei út 25. sz. alatti háznál

111 *Írószobám. Mátyás Ivánnal beszélget Mezei András*, 684.

112 Ebben a kisprózában, valamint az *Arcok és árnyak*ban érintőlegesen megjelenik a második világháborús kórházi időszak, amit legközelebről, de akkor is csupán mellékszálként a *Kosztos vendégben* írt meg Mátyás.

113 Kalakán László, *Fejezetek Magyarország egészségügyének történetéből, 1920–1945. Budapesti polgári és katonai egészségügyi viszonyai, valamint a légtalmi egészségügyi szolgálat kiépülése, működése*. Doktori disszertáció, 300, 320, 330–331.

114 *Elvesztett otthonok. Kabdebó Lóránt interjúja [Mátyás Ivánnal]*, 949.

115 Darvasi Ferenc, *„Olyan volt, mint egy családtag”. Beszélgetés Cora Erzsébet festővel = Uő, Köztűnk vagy*, 202. Mátyás Gyula 1945 novemberében – mások mellett Márffy Ödönnel, Bernáth Auréllal, továbbá barátjával, Kun Zsigmonddal egyetemben – a Csécsy Imre-féle, 1944 végén illegálisan megalapított és a választásokon való részvételre 1945 szeptemberében engedélyt kapott baloldali értelmiségi kis párt, a Magyar Radikális Párt elnöki tanácsának tagja lett. *A Magyar Radikális Párt*, Haladás 1945. nov. 24., 3.

az utolsó ismert civil áldozat január 17-én halt meg, de a rend még hónapokig nem állt helyre teljesen a városban, és a Mándyék lakta úton egészen májusig polgári áldozatokkal jártak a szovjet atrocitások.¹¹⁶ Közvetlenül a háború után élte a Teleki tér a fénykorát, amely a kereskedelem egyik központjává vált, és gyakorlatilag bármit meg lehetett itt kapni.

1945 tavaszán a Centrál volt a magyar írók legfontosabb találkozóhelye. A Ferenciek tere melletti kávéház már korábban is a művészek, köztük *A Hét* és a *Nyugat* munkatársainak törzshelye volt, Babits Mihálytól Karinthy Frigyesen át Szabó Lőrincig sokan meg is írták. Itt, ezen az éjszakára sem bezáró, külföldi folyóiratokat tartó helyen – ahol ha a kávé nem is volt az igazi, de legalább tej juthatott bele – formálódott, született meg a világháborús romokon az új magyar irodalom, és annak első folyóirata, az 1945 áprilisában induló, Juhász Géza és Kéry László szerkesztette *Magyarok*, mely ugyan Debrecenben, az Ady Társaság jóvoltából született meg, viszont júliusban már Budapesten készült. És ide járt Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Ottlik Géza, Jékely Zoltán, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Kormos István, Kálnoky László, Végh György, Szabó Magda és Pilinszky János, akik előbb-utóbb maguk is mind publikáltak a *Magyarokban*. Nem is olyan sokkal később ebből a körből fejlődött ki az *Újhold*.

Mándy egyébként elsőként nem kispromozál, hanem tőle merőben szokatlanul recenzióval jelentkezett a *Magyarokban*.¹¹⁷ [Alig alkotott ebben a műfajban, még az 1957 és 1959 között a *Népművelés*be írott hat recenziója ismert.] A mind a mai napig az egyik legismertebb francia nyelvű svájci írónak számító Charles Ferdinand Ramuz második magyarul megjelent kötetéről, az *Ádám és Éváról* írt rövid, mindössze 2000 karakteres terjedelemben. Cikke egyszerű könyvismertetésként indul, a vége azonban tartalmaz többségében pozitív kritikai észrevételeket is. A recenziót két lapszámmal később, már az 1946-os évben követte novellája a folyóiratban, *A gyerek*,¹¹⁸ melynek elsőre egyáltalán nem volt egyértelmű sikere. „Nem közölték mindjárt. A minisztériumban együtt dolgozott Szabó Magda, Kardos László és Kéry. Hogy ez a novella megjelent, azt hiszem, Szabó Magdának köszönhetem. Kardos Lászlónak is tetszett, de neki valahogy szokatlan volt ez a fajta stílus. Most már filmszerűnek neveznénk az állandó vágások miatt. Szabó Magda használta a kifejezést, ő mondta ki először: ez a Mándy olyan »mándys«, ezt így kell megenni.”¹¹⁹ Tehát hogy el kell fogadni a szabálytalanságaival, sajátosságaival együtt.

Mándy két barátja, Rába és Vidor révén ismerkedett össze a Centrálban mások mellett Nemes Nagy Ágnessel és férjével, Lengyel Balázssal, Kéry Lászlóval, valamint az ekkoriban a *Nyugat* újraindításán többedmagában sikertelenül fáradozó Ottlik Gézával, és itt találkozott először személyesen azzal a Vas Istvánnal, Kálnoky Lászlóval, akiknek a könyveit már olvasta.¹²⁰ Lengyel Balázs a Mándyval való első találkozás

116 Mihályi, *l. m.*, 11–12, 65–75.

117 Mándy Iván, *Ádám és Éva*. C. F. Ramuz regénye, *Magyarok* 1945/4., 192–193.

118 Mándy Iván, *A gyerek*, *Magyarok* 1946/1., 25–33.

119 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, 132. A *Magyarok* a kultuszminisztérium [itt dolgoztak Kéry Lászlóék] támogatásával indulhatott el, és később, mikor már a Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet adta ki, az állam továbbra is támogatta.

120 *Sorsfordító pillanatok. Mándy Ivánnal beszélget Kabdebó Lóránt*, 132.

időpontját 1945-re, 1946 elejére tette.¹²¹ Egy amolyan párhuzamos interjúban Mándy Lengyel Baláznak felidézte kapcsolatuk kezdeteit: „Ott, a Centrálban, kértél tőlem egy novellát, és mondtad, hogy különben is meg szeretnéd ismerni az írásaimat. Akkoriban, Herczeg Ferenc lapjában, az átalakított Új Időkben, Kassák Lajos nyomására, mert azért az ő nyomása kellett hozzá, megjelent a *Hajnali szél* című novellám [ekkor már Benedek Marcell volt a lap főszerkesztője, Kassák Lajos a fómunkatársi titulust töltötte be]. Azt elvittem neked. Tetszett a stílus, tetszett a légkör. És mást is akartál olvasni.”¹²² Eddig mindösszesen két, 1945-ben megjelent Mándy-novelláról tudunk, a *Hajnali szél* az egyik [ekkoriban, 1945-ben és '47-ben Mándy Iván és apja is publikált az *Új Időkben*], a másik pedig a katolikus *Új Emberben* közölt *Nyári vendéglő*.¹²³

Mándy tagja lett az 1945 júliusában megalapított Magyar Írók Szövetségének. Ettől az évtől élt az írásából.¹²⁴ Abban, hogy egyáltalán esélye legyen erre, nagy szerepe lehetett egy augusztustól folyósított ösztöndíjnak, valamint az átírásoknak. Beválasztották a közé a több mint 80 személy közé,¹²⁵ aki a művészeti élet irányítására 1945-ben létrehozott Művészeti Tanács döntése értelmében a kultuszminisztériumtól egy éven át havi 3000 pengő ösztöndíjban részesült, melyet az alkotók szociális helyzetének és szakmai rangjának figyelembe vételével osztottak ki.

Két átírása is megjelent ebben az évben: a Révainál a *Robin Hood. A sherwoodi erdő lovagja*,¹²⁶ mely a kiadó 1945-ös karácsonyi kínálatában szerepelt,¹²⁷ illetve az Athenaeumnál a *Tamás bácsi kunyhója*; utóbbi a szerző *Koldus és királyfi*-átdolgozását is illusztráló Korcsmáros Pál rajzaival. Ahogy Kányádi András tanulmányában kifejti, Mándy *Robin Hood*ja Menyhárd Sebestyén kétkötetes művének (*Robin Hood, a bujdosó*, valamint *Robin Hood, a bujdosók vezére*) az átírata. Él tartalmi és stílári átvételekkel, nagyrészt lineárisan követi Menyhárd szövegét, azon szerkezeti változtatásokat eszközölve. Miközben majdnem az összes Menyhárddnál meglévő kalandot átveszi, két módosítással [a menekülők bemutatása, az ellenséggel való végső ütközet] él, melyekben a világháborús tapasztalataira hagyatkozik. (Ugyanerre alapozhatott a *Tamás bácsi kunyhója* átírásakor *A quákerek között* című fejezetnél: a szökött rabszolgákat rejtegető Halliday család fejezetzáró párbeszédének és az atyai konklúzióinak – „aki nem mer egy jó ügy mellé állni, nem érdemli meg, hogy embernek hívják!”¹²⁸ – a forrásvidéke az lehet, hogy Mándy Gyula embereket bújtatott

121 Lengyel Balázs, *Két Róma. Esszék*, Balassi, Budapest, 1995, 35.

122 *A pálya szélén. Lengyel Balázs beszélgetése Mándy Ivánnal = A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*, vál., szerk., összeáll. Domokos Mátvás, Lengyel Balázs, Nap, Budapest, 1997, 138. Lengyel Balázs végeredményben ugyanerről számolt be egy 1970-es levelében Szabó Magdának, melyben azt írta, hogy Mándy „a *Hajnali szél*l megrendített bennünket”. „*láthatatlan selyemszál a számon*”. Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből, összegyűjt., sajtó alá rend., jegyz., a bev. írta Buda Attila – Pataky Adrienn – Tüskés Anna, Gondolat, Budapest, 2019, 117. Horváth Csaba hívja fel a figyelmet tanulmányában a *Hajnali szél* rejtett, homoszexualitás felőli olvasatára. Horváth Csaba, *Az „igazi élet” nosztalgijája. Mándy és Borges kalandnovellái*, Megjelenés előtt.

123 Mándy Iván, *Nyári vendéglő*, Új Ember 1945. szept. 2., 4.

124 Garai Tamás, *Kicsoda Ön? Mándy Iván*, Képes7 1987. febr. 21., 53.

125 *Itt a havi ösztöndíjat kapott írók névsora*, Világ 1945. aug. 29., 2.

126 A könyv egyébként Berg Judit író kedvenc gyerekkönyve: *Berg Judittal beszélgettünk*, Kincskereső 2008/7., 5.

127 A Révai Török Sándor *Gillikoti* című könyvével együtt reklámozta, lásd például: Népszava 1945. dec. 20., 3.

128 H. Beecher-Stowe, *Tamás bácsi kunyhója*, Mándy Iván átírása, Athenaeum, Budapest, 1945, 71–72.

a második világháború alatt Mándy Ivánék otthonában.) Mindemellett előképének helyenkénti heroikusságát emberibb formába önti, és szembeötlően gazdagabb a humora.¹²⁹ Hermann Zoltán tanulmánya egy másik lehetséges forrást is megjelöl: a magyar mozikban 1939 januárjától vetített, Kertész Mihály és William Keighley rendezte *Robin Hood kalandjai* című filmet, melynek erős párbeszédei véleménye szerint sarkallhatták arra Mándyt, hogy alapvetően a beszédhelyzetekre, párbeszédekre építsen.¹³⁰ Ez utóbbi állítás kiegészítésül viszont el kell mondani, hogy Mándy már az egészen korai prózájában¹³¹ és az összes második világháború alatti átírásában is rengeteg dialógust alkalmaz, így az ilyesfajta szövegalkotási mód az átíratában legalább annyira fakadhatott a saját írásmódjából – abból, hogy egy-egy történet megközelítése, elbeszélése számára általában az emberek közti kommunikáción és nem a leírásokon keresztül volt a legkézenfekvőbb –, mint Kertész Mihályék filmjéből.

Noha a *Tamás bátya kunyhójának* csupán egy teljes fordítása jelent meg korábban, Kosáryné Réz Lola jóvoltából, emellett számtalan átírásban kiadták, sőt színpadi bemutató is készült belőle Magyarországon [is], mielőtt Mándy belefogott volna a mű átdolgozásába. Harriett Beecher-Stowe bestsellerét mint az első olyan amerikai regényt ünnepezték, amelynek főhőse színes bőrű – sőt a fő témája a színesbőrűek és a rabszolgatartás volt. Az Amerikában 1852-ben megjelent, földindulást kiváltó regény a lehető legrövidebb időn belül, 1853-ban látott nálunk napvilágot, Irinyi József fordításában. Mándy írt egy nyúl farknyi előszót is a saját munkájához – ez az első ismert, saját néven jegyzett előszava [a lódító báróról készített 1944-es átírásának előszavát, melyben a könyv hőse-elbeszélője fordul a magyar fordítóhoz, természetesen mint Münchhausen báró szignálta]. A címben Kosáryné nyomán a „bácsi” kifejezést választotta a „bátya” helyett. A „bátya” ugyan a Beecher-Stowe-regény magyar címének berögzült eleme volt [A Kosárynéén és a Mándyén kívül az összes verzió *Tamás bátya kunyhója* címen jelent meg hazánkban], önmagában mint szó viszont már akkor is régiesen hangozhatott, és ritkán használhatták. Mándy nem a teljes regényt emelte be átdolgozásába: „Stowe cselekményét követte, bizonyos mondatok megfelelnek az angol eredetijüknek, de egyrészt a nagymértékű rövidítés követelt önálló döntéseket, másrészt az alkotó módszere sokszor a szabad átfogalmazás. A folyamatos karcsúsításon kívül főként a regény utolsó harmadában találhatóak kihagyások.” A *Tamás bátya kunyhója* magyarországi fogadtatásáról értekező Dörgő Tibor azt is kiemeli, hogy ugyan Mándy a történet végén vigasszal, reménnyel szolgál, Stowe-nál sokkal komorabb képet festett.¹³²

129 Kányádi András, *Robin Hood egyszerű története. A Mándy-változat = Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*, szerk. Bengi László – Vörös István, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018, 93–107.

130 Hermann Zoltán, *Mándy Robin Hoodja*, Kalligram 2019/5., 88–92.

131 A kezdő évek – nemegyszer életképszerű, humoros – novellái, amelyeket teljes egészében a párbeszéd uralkodik: *Vasárnap délután, Új ruha, Nyári éjszaka, A strandon, Hol nyaraljunk...?, Fogorvosnál, A légy, Az albérlő, Hogy is volt?* [1942]; *Hová menjünk?, Vidéki rokon, Az inas, Családi sör, Vendégek, Cirkusz után* [1943]; *A kérés* [1944]. A legextrémebb eset, hogy amikor az eredetileg novellaformában írott *Fogorvosnál* másodjára lejtött napilapban, immáron jelenetként – csak a párbeszédet meghagyva és néhány instrukciót betoldva – publikálta azt Mándy. Lásd: Mándy Iván, *Fogorvosnál*, Új Magyarság 1942. aug. 2., 174. sz., 19. [a novella]; *Reggeli Magyarország* 1944. jan. 16., 12. sz., 6. [a jelenet]

132 Dörgő Tibor, *A Tamás bátya kunyhója fogadtatása Magyarországon = Az Országos Idegennyelvű Könyvtár évkönyve*, szerk. Eszesné Merész Irén – Komáromi Sándor, Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest, 2002, 149.

Mándy első átírói korszaka 1945-tel lezárult. Hat átdolgozáskötete [*Don Quijote*, *Koldus és királyfi*, *Az enyedi diák*, *Münchhausen báró kalandjai*, *Robin Hood*, *Tamás bácsi kunyhója*] látott napvilágot 1943 és 1945 között. Később, a Rákosi-évektől kezdődően is sok átírás került ki a keze közül, de míg 1943-tól 1945-ig prózában, később drámában fogalmazta át mások műveit: ha alapanyaga novella, regény vagy mese volt is, azokból jelenetet, színdarabot, bábjátékot kellett készítenie (a rádió számára is dramatizált).

A prózai átdolgozásoknak nagyobb szerepe lehetett Mándy írói fejlődésében, mint azt a szakirodalom – Sánta Gábor irodalomtörténész kivételével – eddig feltételezte. A Mándy ifjúsági műveiről tanulmányt író Sánta fogalmazta meg egy Lengyel Baláznak írott válaszlevelében: „igazolódni látszanak a sejtéseim, miszerint a negyvenes években megjelent *Don Quijote*-, *Koldus és királyfi*-, *Münchhausen*-, *Robin Hood*- és *Tamás bácsi kunyhója* átírásai jóval izgalmasabbak annál, mint amennyire az első pillanatban látszanak. E munkákat, gondolom, mindenekelőtt a megélhetése miatt vállalta el, azonban akarva-akaratlanul is a »maga képére« formálta őket, és ezért [is] az életmű szerves részének tekintendők. Abban nem értek egyet Önnel, hogy e korai ifjúsági munkáival nem érdemes foglalkozni, az pedig különösen nem érv számomra, hogy Mándy Iván sem tartotta őket fontosnak. Persze ezeket túlértékelnem sem célszerű, ebben maximálisan igazat adok Önnek.”¹³³

Már önmagukban azért sem mehetünk el szó nélkül a korai átírások mellett, mert 1945-ig csupán egy önálló könyve és jóval több, hat átdolgozása jelent meg Mándynak. Mivel eleinte szinte csak átdolgozáskötetei láttak napvilágot, még ha azok nem is helyezhetőek el ugyanazon a polcon, mint az oeuvre kulcsművei, nem lebecsülendő a jelentőségük, hiszen – amellet, hogy rosszabb pillanataiban akár még az a gondolat is megkísérthette Mándyt, hogy átíróként könyvelik el; ráadásul a gyakori szekunder alkotói tevékenység elvileg akár művészi autonómiája és igényessége kibontakozását is gátolhatta volna – nemcsak a párbeszédtechnikáját csiszolhatta általuk (bár az sem utolsó szempont), de mindenképpen segíthették annak a tapasztalatnak a megszerzésében is, amit egy könyv megírása, összeállítása, a kötetkompozíció megalkotása jelent – ami egészen más jellegű tudás, mint egy önálló novellát létrehozni.

